

 Aranytoll

Benedek István

ARANYKETREC

Benedek István

ARANYKETREC

Könyvmolyképző Kiadó
Szeged, 2007

*Philippe Pinel emlékének,
aki 150 éve megkezdte
az elmebetegek felszabadítását*

ELŐSZÓ

Naplónak szántam; talán ezért lett ilyen furcsa ez a könyv. Meg azért is, mivel nincs „műfaja”. Nem regény, bár sok minden regényes benne. Nem tudományos értekezés, bár belekerültek olyan szakmai fejtegetések, amelyek laikus számára riasztók lehetnek, míg szakmai körben az kelthet visszatetszést, hogy miért irodalmi formában közlöm különvéleményemet egy-egy szakkérdésről. Nem tudomány-népszerűsítő mű, hiszen annak éppen az volna az ismérve, hogy nem mond sem újat, sem egyénit, hanem a hivatalosan elfogadottat tanítja, közérthető nyelven. Végre nem is egyszerűen napló, habár annak szántam, hiszen a magam és magunk sorsa eltörpül a betegek sorsa mellett, s ez teszi legfőbb tartalmát.

Elmebajról, elmebetegről írni mindenképpen kényes feladat. A közönség vagy borzadályal fogadja, vagy ízléstelenül pikantériára les. A téma ijesztő is, izgató is egyszerre, amellet valami mágiikus titokzatosság veszi körül. Aki csak hírből ismeri az elmebetegget, úgy véli, hogy az „őrült” végletesen és véglegesen *embertelen*. Ennek az írásnak legfőbb célja megmutatni: mennyire *emberi*. És ha emberi, akkor emberséges bánásmódot érdemel. Éppen ezzel fukarkodik a társadalom több ezer éve. Hivatásnak érzem: felvilágosítani az embereket arról, hogy nincs joguk az elmebetegget kiközösíteni maguk közül. Se joguk, se okuk. Az elmebaj olyan elemi katasztrófa, amely mindnyájunkat érhet. Közös kötelességünk küzdeni ellene és emberséges bánásmóddal könnyíteni a katasztrófasújtottak terhén.

A társadalmi álláspont jobbra ez: zárjátok el alaposan szegényeket, mert megszakad a szívünk... Nincs hamisabb humanizmus ennél.

A félelem, az irtózás nem szülhet más reakciót.

Meg akarom mutatni, hogy nincs ok sem félelemre, sem irtózásra. Szánalom, tudásszomj, segíteni akarás vagy egyszerű szembenézés a valósággal, ez mind emberségesebb tanácsadó a félelemnél. Az okoskodni vágyó társadalom nézzen szembe az elmebajok valóságával, ismerje meg az elmebeteggek életét. Szabadítsa fel az

elmebeteget rabságából, és szabadítsa fel önmagát a mágikus iszony alól. Meglepetéssel fogja látni, hogy az elmegyógyintézetek lakói is emberek; emberek, akik megalázottságukban és kivetettségekben is szeretnének emberhez méltó életet élni.

Az „Aranyketrec” arról a hároméves küzdelemről szól, amit egy elmeosztály lakóival és lakóiért vívtunk. Küzdeni kellett kifelé és befelé egyaránt. Társadalmi hipokrizis ellen csakúgy, mint bürokratikus és gazdasági nehézségek ellen. Ápolók tudatlansága és brutalitása ellen csakúgy, mint maguknak a betegeknek az ellenállása ellen. Tudományos előítéletek ellen csakúgy, mint a laikusok babonás félelme vagy a szakmabeliek féltékenysége ellen.

Az ilyen küszködés csöppet sem könnyű. Nem áltatom magam azzal, hogy teljes sikert értünk el, sem az olvasót azzal, hogy töretlen erővel vívtam a harcot. Nekirohanások és visszazuhanások sorozata volt ez a harc, sokszor elkeseredtem és legszívesebben odavágtam volna az egészset, aztán erőt gyűjtve új rohamra indultam mégis. Valamit elértünk e három év alatt, annyi bizonyos. És az is bizonyos, hogy a semmiből csináltuk, amit csináltunk. Nem is annyira az anyagi semmiből volt nehéz kivackolódni, inkább az erkölcsi negatívumból.

Lehet-e egyáltalán úgy írni erről a kényes témáról, hogy a társadalmi előítélet föl ne horkanjon? Erre a kérdésre nem adhatok választ, csak a kísérlettel. Kerültem a nehézkes, szakszerű fogalmazást, némi tudományos fejtegetést mégsem mellőzhettem. Ezek persze terminus technicusokat is kívánnak. De vajon korszakunkban, amikor minden átlagos műveltségű embernek van valamelyes fogalma az általános relativitásról vagy az atommagról, a micsurini biológiáról vagy a penicillinről és annyi minden egyébbről – vajon nem kívánatos, hogy tudjon valamit a hasadáson elmebajról, az epilepsziáról, sőt az elmebetegek életmódjáról, gyógykezeléséről, rehabilitációs problémájáról is? Bizony kívánatos.

Másfelől a „kényes téma” veszedelme, hogy indiszkréciójával és hellyel-közzel illetlenségével hatásvadászó lehetőséget nyújt. Igyekszem e téren óvakodni a visszaéléstől. Nemcsak azzal, hogy minden nevet – természetesen – elváltottattam, hanem főként azzal, hogy sehol sem mondom többet az igazságnál. Nem szépítok és nem csúfítok. Nem tagadok sem sikert, sem kudarcot, nem hamisítok statisztikát, nem írok le „csalhatatlan” módszert, nem árulok zsák-

bamacskát. Ezt láttam, ezt találtam, ezt tanultam – átadom, tanuljon belőle más is.

Lényegében arról van szó, hogy egy „kísérleti” elmeosztályon megpróbáltuk az elmebetegeket munkával, szabadsággal, jó bánásmóddal, emberséges környezettel gyógyítani és nevelni. A kísérlet sikerült. Szükségét érzem annak, hogy beszámoljak erről, mert sok-sok kórházi ápoltnak a sorsát tehetjük e módszerrel emberivé, sok-sok betegnek szerezhetjük vissza emberi méltóságát, nyugalját, életörömét. És a társadalmat megszabadíthatjuk egy szégyenteljes adósságától. Az anyagi előny – vagyis az, hogy a betegek egy része termelőképesebb lesz – eltöprekszik az erkölcsi előny mellett. Nem csoda-szer a munka- és környezetterápia, nem gyógyít meg minden elmebeteget, de emberhez méltó életet biztosít annak is, aki nem gyógyul meg. Ez indokolja a harcot.

1955

ELŐSZÓ A MÁSODIK KIADÁSHOZ

Öt éve, 1957-ben jelent meg az Aranyketrec első kiadása. Hogy két nap alatt elfogyott, inkább témájának, mint érdemének köszönhető. Elég nagy port vert fel, s nemcsak szakmai vonalon. Néhányan megorroltak, általában jobbra tetszett. Laikusokra kedvezően hatott, a szakmabeliek előítéleteivel nehezebb megküzdeni, mégis a többéves tapasztalat azt mutatja, sok elmeegógyintézetben – akarva-akaratlan – kezd úrrá lenni a szabadabb szellem.

Az új kiadáson nem sokat változtattam. Ahol az elvi szempontokat személyi motívumok homályosították el, rövidítettem, ám magát az elvi küzdelmet változatlan formában közlöm, mert fontos tanulsága van: hogy amikor az egészségügyi kormányzat megteremti egy jelentős újítás lehetőségét, mennyit kell még küzdeni a lehetőség megvalósításáért.

Új adatot nem fűzhetek az Aranyketrec történetéhez, hisz már az első kiadás megjelenése előtt az intézet személyzete – velem együtt – és beteganyaga is jórészt kicserélődött, ezzel a „pusztai szellem” megszűnt. Egyetlen adattal mégis tartozom az olvasónak: a „doktor

bácsi” halálhírével. Ez a melegszívű ember, aki közel 70 éves korában látott először elmebeteg, és 72 évével szerezte meg az elme-szakorvosi képesítést, nem sokkal élte túl az Aranyketrec megszűnését. „Gondolatban megfogom a kezeteiket, és meleg szeretettel elbúcsúozom” – üzenté utolsó napján, 75 éves korában. – Így búcsúozom most én is mindazoktól, akiket az Aranyketrecben megszerettem.

1962

ELŐSZÓ A HATODIK KIADÁSHOZ

Fennállásának 25 éves évfordulóját ünnepli most az az intézet, amely valaha az Aranyketrec volt. 25 év nagy idő egy ember életében; a történelemben vagy a tudományok fejlődésében kevésbé, mégis. Ennyi idő alatt nemcsak a személyiség, hanem a társadalom is nagy átalakuláson mehet át. Az elmeegógyintézetek azonban nem sokat fejlődtek e negyed évszázad alatt. Az Aranyketrec megszűnt, a Pusztá a nevét is megváltoztatta, hogy semmi se emlékeztessen arra, amiről országos hírű lett; a „munkaterápia” kifejezést felváltotta az előkelőbb „szociálterápia”. Nincs már annyira pénzsűkében a szakma, mint hajdan volt, több pénz van nemzetközi kongresszusokra, pszichoterápiás hétvégekre, zeneterápiára, pszichodramára, elmebeteg művészek kiállításaira, színi előadásaira, csoportterápiára, és még sok egyébbe.

Könyvem új kiadása engem is meglep: azt hittem, feledésbe merült már az a túlságosan egyszerű módszer, amely a betegekkel törődéstől, a szabadon végzett termelő munka örömetől, a kulturált és emberi körülményektől vár jó eredményt, s ha már gyógyulást nem is mindig eredményez, otthont mindenesetre ad a kitaszítottaknak.

Az új kiadást annak a nemzedéknek ajánlom, amely akkortájt született, amikor az Aranyketrec, s most kell helytállnia. Egyre bonyolultabbá váló világunkban azzal a kéréssel ajánlom nekik: figyeljenek az egyszerűségekre! Nagy dolog a tudomány, de ebben a szakmában minden mutatóványnál többet ér az odafigyelés, a törődés, a megbecsülés. Aki még becsülni tud, s akit még becsülni tudnak, nem veszett el.

1977

ELSŐ RÉSZ

1. HONFOGLALÁS

Elfogy a benzin – Lakás nincs – Vissza, de hova? – Mese nincs – Kastély ráccsal – Miből lesz az ápoló? – Mihez értsen az orvos? – Az igazgató ideges – Vagányok – Mitől fél az orvos? – A bánatos elmegyógyász – Április 9. – Makacs hivatalnok a börzsönyi elefántcsonttoronyban – Zavar Pali agítál – Makk és keserű meggy – Ismerkedés a tájjal

Hat órára várjuk a teherautót. De elmúlik hét, nyolc is, már háromnegyed kilenc, autónak semmi nyoma. Telefon jobbra, telefon balra. Csakhogy vasárnap van, hiába telefonozunk. Fásultan várunk; végre tíz órakor az utca gyermekei harsány üvöltéssel rohannak be: itt az autó.

– Ember! Hol tekergett mostanáig?

A sofőr káromkodik.

– Újpesten, Kispesten, tudomiséen. Tarcali helyett Varcal utcát írtak a menetlevelembé, azt kerestem.

Talpraesett ember, hogy mégis idetalált. No, gyerünk hamar!

Dél elmúlik, mire kijutunk Börzsönybe. A sofőr rémulten nézi a könyveket. Ezt mind?... Nem, nem, csak vagy ezer darabot. Csóválja a fejét, ugyan mire jó ez a sok kacat? Ámbár neki mindegy. Megvagasztaljuk: sok a könyv, de kevés a bútór.

Végre ponyva alatt az egész, indulhatunk.

Búcsú az erdei házikótól. A jövődöbéli főorvos összenéz a jövődöbéli főnökasszonnyal: Hát csakugyan itthagyjuk? Magányunk, békénk, nyugalmunk tanyáját... a függetlenséget...

Visszakozni már nem lehet. Erdei magányból a pusztába – no, szerencse fel.

A szerencse egyelőre várat magára. Zuhog az eső. Ősz van, szeptember. A teherautó bizonytalanul csúszkál a síkos úton. Hamar sötétedik, botorkálunk a szakadó esőben. Pszichoterápia a sofőrnek: idegei kezdik felmondani a szolgálatot.

Messze van ez a nyavalyás Puszta. Csak körülbelül sejtjük, merre. Térkép nincs. Találomra kódorgunk az egyre sötétebb úrben. Éjjél. Már itt lehet a cél a közelben. Egyik faluban nyitva a kocsmá, pohár sör mellett faggatjuk a falusiakat. Igen, ezek már hallották a Puszta hírért, nincs messze. Lelkesen magyaráznak, térképet vázolnak, sosehallott falvak nevét sorolják: Miske, Hetye, Köcsk... Itt forduljanak jobbra, ott balra, egy-két óra alatt odaérnek.

Ebben tévedtek. Az autó fordul jobbra, fordul balra, aztán megáll. Volánra borul a sofőr.

– Mi baj?

– A benzin... Elfogyott a benzin.

No, süsse meg. Pedig a jövődöbeli főnökasszony hogy biztatta Veszprémben, hogy vegyen föl benzint.

– Csöpp sincs?

– Csöpp sincs.

Kipislogunk az éjszakába. Kis falvak közt állunk a pusztában. Sehöl egy ház, sehöl egy fényugár. Bivakolni kell, nincs mentség.

Kimászunk az esőbe, megoldjuk a ponyvát, feltornásszuk magunkat a bútorhalom tetejére. Milyen szerencse, hogy legföülre a sezlön került! Hasmánt bekúszunk a ponyva alá – úgy fekszünk hálöhelyüünkön, akárcsak otthon. Három méter magasan, ezer könyv fölött, valahöl az országúton Hetye és Köcsk közt. A sofőr a volánál ágyaz magának. Így szokta, azt mondja. Úgy látszik, máskor is kifogyott a benzinje.

– Jól kezdődik – szöl a jövődöbeli főorvos a jövődöbeli főnökasszonyhoz.

Az eső állhatatosan veri a ponyvát.

*

Hajnalodik. Az eső elállt, a sofőr horköl. Kikecmergüünk a ponyva alól.

– Tessék, itt a pusztá – kínálom a tájat. Az út szélén fáradt jegenyék, a tarlón öreg varjak, nem messze valami tanya vagy falucska.

Távolban néhány domb. Szürke felhők lógnak a nedves égből. Zenei aláfestés: a sofőr horkol.

Édes álmát nem merjük zavarni. Szerencsére egy teherautó jön szembe, megáll.

– Valami baj van, haver?

A haver fölébred. Megtudja, hogy a közeli állami gazdaságban kaphat benzint. Semmi baj. Egy óra múlva indulunk tovább. Apró falvak, aztán nyomorúságos major, mögötte fák közé rejtve egy kastély: ez a Pusztá.

Amint az autó bevánszorog a frissen tiport úton, odasereglenek a betegek, lelkendezve vagy tátott szájjal, kíváncsian vagy közönyösen. Itt a főorvos! Megjött a főorvos! – viszik szét az izgalmas hírt. Konyhából, kastélyból újabb kíváncsi fejek bukkannak elő. Az alorvos jön sietve. Délceg öregúr, ruganyos járással, gyér fehér hajjal. Bemutatkozás, üdvözlés. Aztán az első kérdés:

– Hol a lakás? Hová álljunk?

Zavart pillantások, köhécselés.

– A lakás, igen, a lakás. Hát kérlekszépen, lakás, az nincs. De kiürítettünk számotokra két betegszobát az emeleten...

Ó, a börsönyi kis ház! Hűtlenül magadra hagyunk az erdő mélyén, most itt vagyunk a pusztában egy kastélynyi elmebeteggel és ezer könyvvel, lakás nélkül. Óh az én próféta lelkem – mondaná ilyen esetben Hamlet. Sejtettem, hogy nem lesz meglepetésmentes ez az átköltözés – hát itt a meglepetés.

– Hogy lehet ez? A minisztériumban azt mondták, kitűnő összkomfortos lakás...

– Igen, igen, tervezték. De nem épült meg. Kevés volt a pénz, valamit el kellett hagyni. Az orvosi lakást hagyták el.

Ez érthető. Mi mást hagynának el – egy kórházban?

– Majd a jövő évi költségvetésben... Ezt ígérték...

Ezt ígérték. Megnyugtató, hogy ígértek valamit. És addig?

– Méltóztatatok talán megtekinteni a két szobát, amit előkészítettünk.

Megtekintem. A főnőkasszonyjelölt dermedten ül a csodálkozó sofőr mellett. Egyforma riadtan szemlélik az elmebajosokat, akik titkolatlan örömmel élvezik az izgalmas eseményt. Megjött a főorvos... nincs lakása... csudájó.

Tudnivaló ehhez, hogy a jövődöbeli főnökasszony nem sok elmebeteg látott eddigi életében. Úgy nézi őket, mind minden laikus. Őrültek... méghozzá szabadon... Mikor ugrik rám az egyik?

Ugrani egyik sem ugrik, de egy marcona alak hozzálép, kapával a kezében.

– He, az új főorvos jött? Már nagyon várjuk. Engem ő enged majd haza. Az öreg doktor, aki itt van, azt mondja, majd az új főorvos hazaenged. Én nem vagyok bolond. Csak azért hoztak be, mert anyámra ráfogtam az öreg kést.

– Mit csinált?

– Azt mondta, vágjak fát. Kivágtam a körtefát a kertben, felapítottam. Rámveszekedett, hogy mit csinálok. Hát mit csináltam? Fát vágtam, hogy melegedjék, hiszen ő mondta. Megharagudtam, ráfogtam az öreg kést. De most a főorvos elenged, ugye? Mindenkit elenged. Nekem cukorgyáram is van, igazgató vagyok.

– Igen – feleli a főnökasszonyjelölt. – Igen, a főorvos majd elengedi... akar egy cigarettát? – És egy kicsit közelebb húzódik a sofőrhöz.

Közben megtörtént a terepszemle. Borús arccal térek meg.

– Lakás nincs. Visszamegyünk.

Hála istennek, gondolja a jövődöbeli főnökasszony, de csak rábólint.

A sofőrhöz:

– Forduljon meg!

A sofőr csodálkozik, de rákapcsol. Lassan fordul a kocsí. Az ijedt vagy bamba arcú betegek gyűrűje tágul, a jó Emma nővér még nem ismeri a távozó jövevényeket, de máris könnyezik, az alorvos döbbenetben áll:

– Vissza? Hová?

Igen, hová? A börzsönyi kis házba... de miből élünk? Az előző állás már betöltve. S miből fizetjük az autószámlát?

Mindegy. Két elkülönített piciny szobában tengődni, fürdőszoba nélkül, beszorítva a betegek folyosójára, üvöltözés, rohangászás, ajtócsapkodás, közös WC... Nem. Ha már pusztá, legyen csöndes és nyugalmas. Ezt nem.

– De hát mégis... gondoljátok meg! Talán a Kórházban... Beszéljete az igazgatóval!

Csakugyan, az igazgatóval mindenestre beszélni kell. Hiszen itt a kinevezés a zsebemben, nem hagyhatjuk az egészzet isten fuccsába.

Az igazgató bent lakik a Városban, az anyakórházban. Ugyanis a pusztai elmeosztály nem önálló intézet (ó nem! de mennyire hogy nem! ezt csak később tanuljuk meg), hanem a járási kórház tartozéka. Tehát: irány a Kórház.

A kocsi megfordult. A betegek csak most értik meg, hogy a főorvos elmegy. Akire úgy vártak, mint megszabadítóra, valami csodára. Miért? Mert bármit akartak eddig, ez volt a válasz: Majd ha a főorvos megjön... Majd az elintézi... Most megjött, s már fordul is vissza.

A betegek riadt arccal kiáltoznak:

– Ne menjen el, főorvos! Hallja! Maradjon itt!

És egyszerre ismerős arcok kerülnek elő. Nini, hiszen ez a Lajhárné, Lipótmezőn kezeltem... Ez meg itt, hogy is hívják? Már ott vannak körülöttünk az ismerősök, aztán az ismeretlenek is, akik pillanat alatt elhitték, hogy ők is emlékeznek rám.

– Ne menjen el! Ne hagyjon itt minket!

A marcona is, a kapával:

– Ki fog engem hazaengedni, ha elmegy?

Egy rettenetesen csúf boszorka elbőgi magát:

– Úgy vártuk magát! A főnökasszonyt is...

Ebben a pillanatban keresztelték el főnökasszonynak, s a név végérvényesen rajta maradt. Honnan vette a vén szipirtyó? Korábbi lakhelyén talán így hívták a főnövért, vagy csak úgy gondolta, hogy a főnök felesége nem lehet más, mint a főnökasszony... Akárhogy is, a keresztelés megtörtént.

– Visszajövünk, persze hogy visszajövünk – mormogom zavartan, s ügyel-bajjal kibontakozom a rejtélyes szeretetgyűrűből. Mit várnak tőlünk ezek az emberek? Miért bíznak máris bennünk? Úgy integetnek lelkesen és könnyezve a kigördülő autó után, mintha régi barátaink volnának.

*

Komor félóra.

– Nekem mindegy – szól a sofőr –, de azért azt mondom: tessék mégiscsak itt maradni! Úgy látom, nem rossz emberek ezek. És majdcsak megépül a lakás.

– Gondolja? Akkor nem ismeri a minisztérium ígéreteit.

– Lehet, kérem. De a borszónyi lejtőt ismerem. Azt a sáros utat, amelyen leereszkedni is alig tudtunk. Azt tetszik képzelni, hogy a mai esőzés után fel tudunk ott kapaszkodni?

Ebben igaza van. Már látjuk magunkat, amint éjfél felé elakadunk a borszónyi sárban. És... miből fizetjük a fuvarszámlát? És mi lesz aztán?

Az igazgató nagyon szívélyes. Ja igen, a főorvosi lakás még nem épült fel. De a jövő évi költségvetésbe már bevették. Írás van róla, pecsétes írás. Addig beköltözhetünk akármelyik szobába. Nem felel meg? Hát akkor az alorvosi lakásba. Igaz, csak egy szoba, fürdőszoba. De átmenetileg jó lesz.

– És az alorvos?

– Kiköltözik egy betegszobába. Alorvosnak csak egy szoba jár, semmi több. Kiköltözik és kész. Mese nincs.

– Jó lett volna ezt előre közölni velem...

– Nem akartam megbántani az öreget. Gondoltam, majdcsak elintéződik valahogy... Lehetőleg humánusan...

A humánus elintézésről, úgy látszik, nem vagyunk egy véleményen. De mit tegyünk: Pirulva zsebre vágom a kilakoltatási iratot és az igazgatói jó tanácsot:

– Aztán csak erélyesen! Csináljatok rendet abban az Augias istállójában! Rend, fegyelem, munka. Akinek nem tetszik, majd elintézzük. Mese nincs.

Jó, mese nincs. (Ámbár miért nincs? Nagyon szeretjük a mesét, a betegek is szeretik...) Szívélyes hajbókolás, szertartásos búcsú, udvariassági tánc az ajtónál: csak utánad, kérlek alássan... Aztán vissza a Pusztába...

– Azért talán nem rossz ember ez az igazgató.

– Nem, dehogy. Derék ember, s ami fő: nagyon humánus.

Így biztatjuk egymást az autóban, s közben az öreg alorvosra gondolunk. Mit fog szólni a kilakoltatáshoz?

*

– Úgy – mondja az alorvos, mikor átadom a kilakoltatási végzést. Többet nem szól aznap. Zordon arccal költözködik. Még a szegeket is kihúzza a falból.

Egy ellenségünk már van a Pusztában, állapítjuk meg borúsan, miközben izzadva cipeljük a bútort, könyvet. Néhány beteg cselleng körülöttünk, de nem sokat segít, a dolgozabbak az orvos bútorait hordják. A személyzet tartózkodóan távol marad, talán a kilakoltatott orvos iránti szimpátiából. Megértően és izzadva vonsozljuk holminkat.

Akármilyen kevés is, nehéz begyömöszölni ebbe a csodálatos lakásba, amelynek egyetlen szobája harmadfél széles, hat méter hosszú. Szerencse, hogy nincs hitvesi ágyunk. A szolon, a pianínó, egy szekrény – már tele is van a szoba. Még egy kerek asztalka két karosszékkal, úgy, most már mozdulni sem lehet. Az előszobába néhány könyvespolc. Az emeleten dolgozószobát rendezünk be, ide halmozzuk a maradék bútort, könyvet. Ez legalább szép, kilátással a park öreg fáira, zöld pázsitjára. És világos, nem úgy, mint a lenti lakás, amelyet szellemesen az északi oldalba süllyesztettek, pirinyó ablakkal, bőséges penésszel. Az alacsony ablakon kíváncsi betegek könyökölnek be, s érdeklődve szemlélik a hurcolkodást.

Délután ráérünk körülpillantani.

A kastély a Batthyány családé volt. Batthyány-Strattmann László neves szemorvosé, aki a szegények részére alapított ingyenkórházáról és emberbaráti tevékenységéről volt közismert. A család emléket az empire kastély timpanonjában elhelyezett Batthyány-címer őrzi, amelyet a renoválás után is megtartottak. Egyetlen dísz a sivár épületnek. S az egyetlen dísz bőven ellensúlyozzák a szörnyű rácsok, amelyek börtönszerűvé teszik a kastélyt. Töménten pénzt ölt bele a minisztérium, most évekig kell várunk, míg ismét lesz annyi pénz, amennyi a rács leszedéséhez kell – ha ugyan le nem szedetem a betegekkal. (Nem tudták volna az orvosi lakás helyett inkább a rácsokat elhagyni?) A légszínre mázolt ajtó-ablakok, a falakon kívül kúszó vaskos fűtőcsövek „emelik” a kastély pompáját. A szobák nem valami világosak, legalábbis a földszinten nem, de az emeleti társalgó és előtte a nagy terasz igazán szép. Ez a társalgó lesz a „pusztai módszer” legfőbb specialitása: itt történik a betegek szervezett szórakoztatása.

A Kórház első igazgatójának támadt az az ötlete, hogy a kastélyt a Kórházhoz csatolják, és elmebajosokat helyezzenek el benne. Nem munkaterápiát akart és nem gyógyintézetet, hanem – sertéshizlal-

dát, olcsó munkaerővel. Így az ország első munkaterápiás intézete a sertéseknek köszönheti születését, akárcsak az elektrosokk. A disznólakat felépítették, ma is ott állnak a kastélytól hatvanlépcsnyire, búzzal, legyekkel, bolhával, rőfögéssel. Közvetlenül a disznók mögött a személyzeti lakások.

A háború alatt és után fogolytábor volt itt. Sok ezer hadifogoly lakta, ma csak hatalmas gödrök őrzik a nyomukat, és az óriási latrinák termékeny tartalma, amit szorgalmasan bányásztat kifelé a kertész, hogy fölfrissítse vele az elhanyagolt földet. A park fáiból sokat kivágtak, pázsitja elvadult. A 6 holdas konyhakertészet csupa dimb-domb, feltúrt hegehupa. Egy részét már elsimították és bevetették a betegek, a másik része még mutatja az értelmetlen sebeket. Az utakat ellepte a gaz, elnyelte a föld. A kertész már megnyesette az elvadult bokrokat, a parkot körülvevő évszázados kettős fasor közt előbúvik a hajdani allé. Egy-egy különleges fa megmenekült vagy megcsonkult példányát mutatja a kertész: ez itt egy *Quercus pyramidalis*, ez *Acer negundo*, mégpedig nem akármilyen, hanem *foliis ariegata*, emez a szép nevű *Liriodendron tulipifera*, magyarul tulipánfa: bő kelyhű virágai már megfonnyadtak kissé, de fonnyadságukban is őrzik arisztokratikus gögijüket. A kertész minden egyes fának és bokornak tudja a latin nevét, s képzeletben elibénk varázsolja a park pusztulás előtti képét – sajnos, igyekvésével nem pótolhatja botanikai járatlanságomat: nekem bizony hiába sorolja a latin neveket, fogalmam sincs arról, miféle díszcserjét képzeljek oda.

A parkot körülvevő kerítés kapuja már kidőlt. Szelei bácsi, az ezermester, buzgón magyarázza, hogyan fogja helyreállítani, de én már tudom, hogy sehogyan sem, sőt lassanként az egész kerítést le fogom szedetni, legalábbis a hátsó részen: ha már az ablak rácsaiba bele kell egyelőre törődnöm, legalább a kerítéstől hamar akarok szabadulni. Az ajtókra szerencsére elfelejtettek különleges zárat szerelni; egyébként Emma nővér amúgy is minden kulcsot elveszít, s így nem kell külön küzdelmet vívnom azért, hogy a szobaajtók és a külső kapuk tárva-nyitva álljanak.

*

Amikor 1952 áprilisában az első betegszállítmány megérkezett, személyzet még alig volt. Úgy kellett összekapkodni innen-onnan.

Orvost Lipótmezőről, kölcsönbe. Ápolókat, ahonnan lehet. Egy morgós öregúr, a Tati, hatvanon jóval túl, őt már csak a leltár érdekli: megvan-e minden darab? Legszívesebben nem adna ki a raktárból semmit, mert sohasem lehet tudni, hol hányják el a betegek. Ő a főápoló. S van még egy valódi elmeápolónő, aki előző munkahelyén megtanulta, hogyan kell hajánál fogva megragadni a nyugtalan beteget. Mást aztán nem is tanult. A többiek sohasem voltak ápolók, sohasem láttak elmebeteget. Egy cigány testvérpár, sok mindent csináltak életükben, miért ne lehetnének éppen elmeápolók? Egy leszerelt katona, azelőtt gazdálkodó volt és fuvaros; furfangos parasztleány, zsigori és Káperápe természet, kitűnő kereskedő veszett el benne. S végezetül Emma nővér, postáskisasszony néhány évtizeden át, a háború alatt vöröskeresztes ápolónő. Szakértelme kevés, de van egy eléggé meg nem becsülhető tulajdonsága: szereti a betegeket. Belőle jó nővér lesz.

Szakácsnő, két konyhalány, takarítónő, kocsis, kertész és egy ezermester, aki fűtő, szerelő, lakatos és minden egyéb egy személyben. Kitűnő szakember, de mivel mindig fúróval dolgozik, nagyon hozzászokott a furkálódáshoz. Ezzel teljes is a társaság. De nem, van még egy bizonytalan hatáskörű férfiú, Lantos úr, akit hol szakmunkásnak, hol munkavezetőnek, hol telepfelügyelőnek, hol gondnokhelyettesnek neveznek. Ő volna a gazdasági ügyek intézője s egyben összekötő a Kórház és a Puszta közt, de csak volna, mert sem itt, sem ott nem hallgat rá senki. Így aztán arra a belátásra jut, hogy legjobb, ha nem csinál semmit.

*

Ment minden, mint a karikacsapás, vagyis senki sem csinált semmit. Ez így rendben is volt, hiszen amíg csak látogatóban van az osztálynak orvosa, addig mit is csinálhatnának?

Hanem májusban sikerült valakit találni, aki hajlandó elmenni az isten háta mögé alorvosnak.

Ez így történt:

– Ebéd után autó állt meg lakásunk előtt – meséli az alorvos –, kiszáll belőle két férfi, egy magas, sovány és egy széles, zömök. Bemutatkoznak: dr. Zavar Pál a minisztériumból, a másiknak már elfeledtem a nevét. Kicsit megriadtam, mert sose szeretem, ha

minisztériumi urak járnak hozzám. De nagyon kedvesek voltak. Hallották, hogy állás nélkül vagyok, nem mennék-e el alorvosnak a Pusztára? Hírét se vettem addig ennek a Pusztának. Igaz, hogy állás nélkül voltam, azelőtt tisztiorvos egész életemben, túl már azon a koron, amikor az ember új állást keres. Otthon kertészkedtem, gazdálkodtam. Éppen egy finom dinnyefajta meghonosításán törtem a fejem, amikor ezek előálltak a Pusztájukkal. Itthagyjam a dinnyeföldet? Amikor megmondták, hogy méghozzá elmeosztályra akarnak vinni, a hideg is kilelt ijedtemben. Elmeorvosnak, engem? Hiszen életemben nem láttam három elmebetegnél többet, azt is csak meszsziről. Ha mint tisztiorvost kihívtak egy elmebajoshihoz, közelébe se mertem menni, gyorsan kiállítottam az írást, hogy ön- és közveszélyes, s már vitték is a mentők.

Így készültek a hatósági orvosi bizonyítványok...

– Megmondtam ezt őszintén a két látogatónak. Azok csak nevettek. Ugyan, kell is ahhoz érteni... Különben is, itt dolgozó betegek lesznek. Irányítani kell őket, ennyi az egész. Értesz a disznókhoz? Nagyszerű. A kertészethez? Pompás. A gazdasághoz? Kitűnő. Te vagy a mi emberünk... Így lettem alorvos a Pusztán. Elmebetegről többé nem esett szó. A disznókhoz csakugyan értek, a dinnyéhez is.

Mikor májusban átvette hivatalát, előbb egy napot töltött a megyei kórház elmeosztályán, hogy „tanulmányozza” az elmebetegeket és gyógykezelésüket. (Nem hiszem, hogy ettől sokkal okosabb lett.) Aztán három napra vele maradt a Pusztán az elmeorvos, akit előzően „kölcsonbe” ide helyeztek. Próbált tőle valami szakmai útbagazítást kicsikarni.

– Mondd, kérlek, mégis, mit kell csinálni ezekkel a betegekkel?

– Semmit, édes öregem, egyáltalán semmit. Kimennek a kertbe, dolgoznak, kész.

– De ha esetleg zavartan viselkednek... ha dühöngenek...

– Sevenal injekciót nekik. Beléjük nyomni néhány köbcentit, attól megnyugszanak, elalszanak. Gyere sakkozni!

Ennyit a doktor bácsi szakmai előképzettségéről.

A dolog azonban mégsem bizonyult ilyen egyszerűnek.

*

Hogy miért kell sürgősen és „vaskézzel” rendet teremteni az Augias-istállóban, azt az igazgató személyesen mondja el:

– Borzasztó helyzet ez, kérek! Mondhatom, amióta a pusztai osztály működik, se éjjelem, se nappalom. Reszketve várom, mikor tör ki valami országos botrány: mikor gyűjtanak fel valamit vagy mikor gyilkolnak le valakit... Verekedés napirenden. Múltkor az egyik beteg fölvágtá az ereit, kicsi híja elvérzett, mire ökrösszekéren a sebészetre szállították. Van ott néhány vagány, akik szabadon garázdálkodnak a környéken, botokkal fölfegyverkezve rémületben tartják a békés lakosokat. Előbb-utóbb valami gáztettet fognak végrehajtani. Az orvosnak nincs tekintélye sem a betegek, sem a személyzet előtt. Fogalma sincs arról, hogyan kell elmebetegekkel bánni, tehetetlen. Az ápolók lusta naplopók, a kertész kétségbeesetten kapkod, mindenki azt csinál, amit akar. És mindezért én vagyok a felelős! Hát ennek véget kell vetni. Mától kezdve te vagy a felelős. Vaskézzel közéjük nyúlni! Mese nincs!

Kopár örömmel fogadom a hírt. Én és a vaskéz – no hiszen.

Kiderülnek aztán cifrább dolgok is.

A cigány ápoló, aki civilben cipész és Káperápe, aki civilben fuvaros és üzér, munkaidejüket a műhelyben töltik, de nem azért, hogy ott a betegeket foglalkoztassák, hanem feketén talpálnak vagy barkácsolnak. Szabad idejükben viszont a betegeket hergelik. „Ápolói” tevékenységük abban áll, hogy felingerlik az ingerelhető betegeket, aztán jól megverik. Van az osztályon egy zsidó fiú, valamelyik német haláltáborban lett beteg. Csak néhány antiszemita megjegyzés kell ahhoz, hogy dühbe guruljon, ez alkalom arra, hogy a két „ápoló” rárohanjon... Egy skizofrén nyomdász időnként órákig beszél maga elé a szobájában. Az ápolók a rácshoz lopakodnak, s váratlanul nyakon öntik egy vödör vízzel. (Hidroterápia, pusztai változatban.) A szerencsétlen átkozódik, szidja az öntözők anyját. Most derül ki, hogy milyen érzékeny lelkek ezek az ápolók! Nem tudják elviselni, ha valaki megsérti anyjuk emlékét, berontanak a szobába, s addig ütik a beteget, amíg térden csúszva kér bocsánatot. Vagy becibálják a kezelőbe Szűz Szent Ágnes, a vallási tébolyultat, fölfektetik a díványra és megvizsgálják, valóban szűz-e.

Ilyesmik kerülnek napfényre, jóval később persze, elejtett szavak-

ból. S ami nem derül ki! Emma nővér próbálja menteni a betegeket, nem sok eredménnyel.

A terep, akár a csatatér. Kitért és betört ablakok, levert lámpák mindenfelé. Nem érdemes megcsinálni. Leszerelt villany, összetört bútor. Az egyik beteg két napon át eszméletlenül aludt: álkulccsal kinyitotta a kezelőt, és felhajtott egy üveg paraldehydet. Két beteg rendszeresen írja feljelentő leveleit a különféle hatóságokhoz – talán nem is ok nélkül. Az alkoholisták aranyéletet élnek: a szomszédos falu kocsmájába járnak. Ki akadályozná ebben őket s hogyan? Együtt isznak az ápolókkal.

Legtöbb baj a vagányokkal van. Ezek az ügyes bűnözők értenek ahhoz, hogyan kell a „diliflepní” védelme alatt szabadon garázdálkodni. Mikor elcsípi őket a rendőrség, kimondják a bűvszót: elmeosztályról jöttem... a megijedt rendőrök máris hívják a mentőt: vigye a legközelebbi elmeosztályra. A betörést vagy lopást ezzel megúszsák, néhány hónapig nyaralnak az elmeógyógyintézetben, jóízűen elszimulálgatnak, aztán kiszabadulnak, s kezdik előlről.

Munkára nevelő intézet kellene nekik, ahol Makarenko módszereivel egyik-másikból talán embert lehetne faragni. Ilyen intézet azonban nincs, a vagányok az elmeosztályokon grasszálnak. S hogy most megalakult a Pusztán az elmebetegek munkaterápiás osztálya, az elmeógyógyászok megkönnyebbülten odairányítják vagányaikat. Boldoguljon velük a „modern” osztály a híres munkaterápiájával, ahogyan tud.

Így került mindjárt kezdetben vagy hat vagány a Pusztára.

Boldogulásról persze szó sem volt. Csak a vagányok boldogultak. Nyomban felismerték eldorádójukat – élni és visszaélni egyformán tudtak a doktor bácsi tehetetlenségével és az ápolók rokonlelkűségével. Bandába tömörültek, rémületben tartották a doktor bácsit, Mesenincs igazgatót, az egész környéket.

Szegény doktor bácsi csak azért imádkozott, hogy megszabaduljon a Pusztáról. Keménykötésű öregúr, a háborúban nem szaladt inába a bátorsága, egyébként is sok mindent látott már az életben (csak éppen elmeosztályt nem), úgyhogy nem könnyű megijeszteni. De a Pusztán félt. Félt az elmebetegektől, a vagányoktól, az ápolóktól, Mesenincs igazgatótól, a pökhendi gondnoktól, szemtelen kocsisztól, gromba szerelőtől, alázatos ellenőrtől és gyalázatos

szertárostól. De legjobban attól félt, hogy olyan bolondot nem talál a minisztérium, aki eljőjön a Pusztára főorvosnak.

Arra hamar rájött, hogy a betegektől nem kell tartania. Nincs azokkal semmi baj, ha békében hagyják őket. (Sajnos, nem hagyták.) Valószínűleg életének legmegrázóbb fölismerése volt az, hogy a „bolondoktól” nincs mit félni, csak a „normálisoktól” mentse meg az isten... De nem mentette meg. Abban a reményben jött a Pusztára, hogy öreg napjait nyugodt kertészkedéssel töltheti, dinnyét termel és sertést hizlal, időnként bead egy-egy injekciót, és ír néhány sort a betegek kórlapjába. Valahogy így festette le jövőjét Zavar kartárs. Arról nem volt szó, hogy naponta közelharcot kell vívnia Mesenincs igazgatótól a kocsisig mindenkivel. Ha ez sokáig így tart, öreg napjaimra megbolondulok, gondolta borúsan. Márpedig soká fog így tartani, mert főorvost ugyan nem találhatnak ide. Ki is jönne el az isten háta mögé az elmebetegekkel, s ez még hagyján, de a normálisokkal veszekedni, munkaterápia ürügyén a Kórház gazdaságát krumplival és káposztával ellátni? Mert azt hamar átlátta a doktor bácsi, hogy erről van szó, a Kórház gazdaságáról. A betegek? Azokon úgysem lehet segíteni...

Hanem egyben tévedett a doktor bácsi. Tudniillik abban, hogy nem találhatnak főorvost. Igaz, eleinte sokat törte a fejét Zavar Pali, de aztán rájött, honnan szerezzen főorvost.

Tudnivaló, hogy az orvosok közül nem mindenki szeret katonáskodni. Az orvosi és a katonai hivatás lényegénél fogva ellentéte egymásnak, hiszen egyiknek az a dolga, hogy elrontsa, amit a másik megjavít, és fordítva. Különösen béke idején nem túl lelkesítő a csapatorvos feladata: felügyelni a tábor latrináira, húst szagolni, tetvetlenítést ellenőrizni, végtelen tömegű jelentést írni, lábfeltörést kezelni... mindez nem túlzottan alkalmas arra, hogy magasabb jatrikus igényeket elégítsen ki. Zavar Pali nemrégiben maga is katonáorvos volt, s jól emlékezett arra, mennyit mulatott egy bánatos elmeorvos kesergésén:

– Palikám, akár hiszed, akár nem, egyszerűen nem tudom ellátni a csapatorvosi teendőket. Latrinát ásatni, húst szagolni, konyhára felügyelni, tetűt hajszolgatni még hagyján. De képzelj el engem, amint fogat húzok... (És képzelj el a szegény honvédet, akinek a fogát húzom...) Amikor a páciensek jelentkeznek: itt fáj, ott fáj, a

fülem, a gyomrom, a szemem, a visszerem... Nyomogatom a hasukat, s közben tanulóéveim minden emléke feléled: vakbélgyulladás, gyomorátífúródás, bélfekély, csupa rémet látok, pedig rendszerint egyszerűen elcsapták a hasukat, ha éppen nem szimulálnak. Elmebajos ritkán akad a katonák közt, én pedig csak azokhoz értek.

Ez az én emberem! – gondolta Zavar Pali, s megnyugodva várta, hogy megnyíljék végre a pusztai elmeosztály.

Csakhogy elég sokáig kellett várnia, mert a kastély sehogy sem akart elkészülni. Talán még ma sem lenne készen, ha a Nagy Főnök maga elé nem citálja Zavar Palit, s azt nem mondja neki:

– Hallod-e! Mikor nyílik már az a pusztai osztály?

– Pár hét múlva – feleli Pali könnyedén. Mindig ezt szokta felelni, jól bevált.

– Pár? Szóval kettő? – kérdi vészjóslóan a Nagy Főnök. Pali kezd megszeppenni.

– Igen... talán két hét múlva.

– Jó. Szóval két hét múlva. Figyelmeztetek, hogyha két hét múlva nem nyílik meg, 200 forint bírságot fizetsz.

Az audienciának vége, a Nagy Főnök bejegyzí a naptárába április 9-hez, hogy „Pusztá indul”. Pali leforrázva távozik.

Kapkodás, rohangászás, távirat ide, expressz levél oda, tárgyalás jobbra-balra, Pali fut a pénze után. Ápolónak a suszter is jó, orvost ad kölcsön Lipótmező „addig is”, április 9-én befut az első betegszállítmány. A 200 forint megmentve.

Hanem a bánatos elmeorvossal baj van. Időközben ugyanis leszerelt. Nemcsak leszerelt, hanem kiköltözött a Börzsönybe. Egy kis erdei faházban él a feleségével, nagyon elégedetten. Állást vállalt, méghozzá igen különöset: hivatalnok lett egy orvosi adminisztrációs irodán. Bánatos elmeorvosból derűs hivatalnok. Naponta beutazik Pestre, ellátja az ügyfeleket, visszautazik Börzsönybe, ott ír és olvas, kertjét műveli, csöppet sem bánatos már.

Pali nem adja föl a reményt. Fölkeresi a vidám hivatalnokot.

– Kedves bátyám, pompás állást tudok számodra.

– Köszönöm szépen... Pompás állásom van, nagyon meg vagyok elégedve.

– Itt? Ebben a hivatalban?

– Itt, ebben a hivatalban.

– Nevetséges. Mit szeretsz ezen?
– A függetlenséget.
– Ugyan kérem. Függetlenség! Maszlag – bocsáss meg. És ezért naponta kiutazol Börzsönybe.

– Három órát vonattal, egyet gyalog. Ez csak nem nagy ár a függetlenségért?

Makacs ember ez a vidám hivatalnok. De Zavar Pali is makacs.

– Elefántcsonttorony – mondja gúnyosan. – Polgári érzékenység, visszahúzódság.

– Lehet. Itt nem fúrnak – el tudod ezt képzelni? Egy állás, amelyért nem irigyel senki.

– Nem is valami irigylésre méltó! – kacag Pali. Aztán komolyan:
– Ez nem illő egy tudóshoz. Íróasztal mellett akarsz tudományt csinálni? Elszakadsz az élettől, a valóságtól. És itt mégiscsak alárendelt vagy, beosztott. Amit én ajánlok, az az igazi függetlenség: egy elmeosztály vezetője leszel, kint a pusztában, 7 kilométerre a legközelebbi községtől. Magadban élhetsz, még magányosabban, mint a Börzsönyi erdőben, ha már erre vágysz. Azt csinálod, amit akarsz. Grófi kastély, gyönyörű park, teljes ellátás, kitűnő koszt, nagyszerű lakás, hideg-meleg víz, telefon, nemsokára autót is lesz... És a fizetés háromszor annyi, mint itt.

– Köszönöm, nem csábít.

– Főorvos leszel ismét, önálló munkakörrel, hatalmas tudományos feladattal. Munkaterápia! Hiszen mindig az volt az eszméd, hogy foglalkoztatni kell a betegeket. Tessék, itt az alkalom. Kísérleti tudományos intézet, gazdasággal, műhelyekkel. Asztalosműhely, lakatosműhely, kovácsműhely, cipésműhely, varroda... amit akarsz. Óriási fejlődési lehetőség! Forradalom az elmeorvoslásban! Micsoda perspektíva!

És így tovább.

A derűs hivatalnok tüzet fog, kezd visszavedleni orvossá.

– Igen – mondja elgondolkozva –, így kellene. Munkakört és társadalmat teremteni a társadalom kivetettjeinek. Lehetőséget arra, hogy az élőhalottak éljenek. Így kellene.

– No látod! Szinte testedre szabták ezt az intézetet! Hát akkor jössz?

– Nem, Palikám, nem megyek.

– De hát miért?

– Hogy is magyarázzam... Nem hiszek neked. Ne sértődj meg ezen! Sajnos nem hiszek neked. Most ígérsz fűt-fát. Ha egyszer ott leszek, magamra hagytok. Országos feladat ez, egy ember nem birkózhat meg vele.

– Ki kell harcolni!

– Igen... Értsd meg: nem vagyok harcos ember. Kell-e ezt bizonygatnom? Nem lennék itt, a hivatalban és az erdőben, ha harcolni akarnék. Megvethetsz érte, de így van: nyugalmat akarok és békét. „Egy kis független nyugalmat, melyben a dal megfoghat...”

Pali gyorsan taktikát változtat.

– A harcot bízd ránk! Te csak a tudományos résszel törődj! A nagy kísérlettel. A többit elvégezzük mi. Hiszen országos feladat ez, mint helyesen mondtad.

A bánatos elmeorvos a fejét ingatja.

– Hagyjatok! – mondja elhárítóan. És szavalni kezd, mert nagyon szereti a verseket: – „Hagyjatok itt megbújni a fenéken... Ha súlyledünk, jobb ittfulladni nékem. De ha kitesztek még valaha élve, tegyetek egy magányos erdőszélre, hol makkon tengjek és keserű meggyen, békében, s az isten is elfeledjen...”

Zavar Pali vidáman és bizakodva távozik. Horogra került a halacska!... Tegyük ki az erdőszélre, makkon és keserű meggyen akarsz tengődni? No, ezt megkaphatod.

Április 9. elkövetkezett, az osztály megnyílt a bánatos elmeorvos nélkül. Nem baj, gondolja Zavar Pali, legalább az első hercehurcákon nem veszíti kedvét. De telnek-múlnak a hónapok, s a makacs hivatalnok minden tapogatózására azt mondja: Nem. Pedig a dolog kezd komolyra fordulni, rossz hírek érkeznek a Pusztáról. Mese nincs igazgató hetenként föltelefonál, mi lesz már azzal a főorvossal? Végre személyesen utazik a minisztériumba: Töltsétek be azt a főorvosi helyet, mert ez így nem megy tovább! Mese nincs!

Jó, mese nincs, de főorvos sincs. Zavar Pali közben agitálja ezt is, azt is, de senki sem áll kötélnek. Az isten háta mögé? Nem megyünk. Egyetlen ember van, aki úgy látszik, szeret az isten háta mögött élni, az meg a „függetlenségét” nem akarja földadni. Hát majd adunk neki függetlenséget.

– Nézd csak, kedves bátyám – mondja mézédeseen –, most már nem lehet tovább halogatni a dolgot. A jövő héten át kell vened az osztályt.

– Kell?

– Úgy értem... nem kényszerítünk éppen, bár kényszeríthetnénk is... hiszen módunk van rá. De *nagyon szeretném, ha magadtól vállalnád...*

Ez már okos beszéd, a bánatos elmeorvos is ért belőle. Tenyerébe csap a szende csábítóinak:

– Jól van, Palikám, értjük egymást. Tehát a jövő héten utazunk.

A jövő hétből szeptember közepe lett, hiszen közbejött ez is, az is, de végül mégiscsak utaztunk. Teherautón, Börzsönyből a Pusztára. S most itt állunk az alorvostalanított egyszobás lakásban, ahová nagy nehezen becipeltük a bútort. A kakukkos órát felszereljük a falra, felhúzzuk, a kakukk szorgalmas bólogatással kiabálja a 6 órát. Két-három máris megszokott együgyű arc a rácsos ablakon keresztül bamba vigyorral szemléli az ügybuzgó madárkát.

– Itthon vagyunk hát – szólok a frissen keresztelt főnökasszonyhoz. – Kezdhetjük.

De még nem kezdjük. Idegen az otthon, a kastély, a táj. Kisétálunk a betegek közé. Most fejezték be a vacsorát, lelkesen integetnek felénk, amint kissé hazátlanul ténfergünk köztük.

– Hát visszajöttek, főorvos úr? Jól tették. Nem rossz itt, majd meglátják.

Ez mindenesetre biztató. Egy nő átöleli a főnökasszonyt:

– Nővérke! Ezután maga ad nekünk ruhát!

Reméljük, nem képletesen érti.

Előkerül a marcona is, aki reggel elmondta históriáját az öreg késsel. Most nem olyan ijesztő, amint vigyorogva biztat:

– Hát akkor hazaenged, ugyi?

De még idegen mindenki.

– Nézzünk körül! – javaslom a főnökasszonynak.

Kisétálunk a kapu elé. Itt mutatkozik be Semmittevő Lantos, a gondnokhelyettes. Éppen a kapu előtt álldogál és semmit tesz. Készséggel bemutatja a tájat:

– Ez a jegenyesor itt a Város felé vezet, amaz a faluba. Ott szemben a furcsa alakú hegy: Ság. Tetején bazaltbánya, oldalában szőlő.

Savanykás bort terem. Amott távolabb kéklik a Kemenes, annak híresebb a bora. Itt balra Simonyi tornyai, mögötte Ostffyasszonyfa.

Ez hát Kemenesalja – mondom, mikor búcsút vettünk mindentudó-semmittevő Lantostól. – Így talán könnyebb lesz megszokni a tájat. Ostffyasszonyfa... Itt járt Petőfi 17 éves korában, néhány hónapot töltött nagybátyjánál, Orlai Petrics Somával. Itt udvarolt egy Róza nevű hajadonnak, akinek emlékét csupán ezért őrizte meg az utókor.

*Hol Rábát sűrűen zöldellő füzek övedzik,
Szökdele a fáknek Róza hüs árnyai alatt –*

Így verselt még akkor Petőfi. Nem csoda, ha nagybátyja nem ismerte föl benne a lángészt, s kiadta az útját.

Ismerősebbé vált máris a táj. Aztán a Sághegy, Kemenes. Hiszen akkor az a Hetye, amelynek határában e zűrés éjt töltöttük, nem akármilyen Hetye, hanem Egyházas-Hetye, Berzsényi szülőhelye. Itt élt a magányos a költőóriás, ezen az úton járt, ahol most állunk, erre vitte magával 14 éves feleségét, Dukai Takács Zsuzsannát a Kemenes alá, Sömjénbe – amoda ni. Azok a fénylő pontok talán éppen arról a helyről világítanak ide, ahol Berzsényi ezt írta:

*...Nem sokaság, hanem
Lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat.*

Kezdem magam itthon érezni. Ezt a szemben levő furcsa hegykucpacot szemlélgette Berzsényi, s erről írta, amikor mord lelkét átcipele Niklára:

Messze setétlik már a Ság teteje...

És valahonnan innen származott Felsőbüki Nagy Pál, aki egy emberöltőn át csatázott az elnyomott jobbágységért, azért a kétmillió emberért, aki „az alkotmánynak csak terhét érzi”, s aki hangtalanul szenved az „értetlen és durva ispányok” keze alatt.

Igen, talán meg lehet itt szokni, morfondírozok magamban. Az idegen táj már nem olyan idegen. A grófi kastély... Hátha éppen itt írta Berzsényi:

*Kincs, kevély márványpaloták homályba
Dűlnek, elmúlnak, s heverő uroknak
Híre enyészik*

Ez bizony alaposan homályba dőlt. Jól van így. A homályban megkezdjük a munkát: leverni az elmebetegek kezéről és lelkéről a bilincset; ahogyan Pinel doktor a francia forradalom idején tanította. Nehéz lesz – nem a „bolondok” miatt, hanem a társadalom bolond előítéletei miatt. Ördög vigye, nem akartam több harcot, de ez a táj valahogy megfogott. Petőfi emléke, Berzsenyi emléke, Felsőbüki Nagy Pál emléke, Batthyány Lajos emléke kötelez. „Vétkesek közt cinkos aki néma” – nem vállalhatok cinkosságot azokkal, akik kirekesztik a társadalomból és élőhalottá bélyegezik az elmebajost, „értetlen és durva ispányok” markába taszítva.

Szabadságharc az elmebetegekért. No, fogjunk hozzá!

2. ÉRTEKEZLET

Munkaterápia – Mikor „támad” az elmebeteg? – Ön- és közveszélyesség – Kiközösítés – Elemi emberi jogok – A prédikátor – Kényszerzubbony – Zuhanás a negyedik emeletről – Közöny – Puha párna – Műtársadalom valódi anyagból – Élettelves élet

Reggel 8-kor osztályértekezlet, amelyen ismertetem az intézet célját. Beszélek az elmebetegekről, a skizofrénekről és epilepsziásokról, a gyógykezelésről, a munkaterápiáról – aztán egyszerre észreveszem a hallgatóság unott arcán, hogy szavaimból egy mukkot sem ért. „Aktív kezelés”, „hallucinálás”, „téveseszme” – csupa idegen kifejezés. Itt élnek fél éve az elmebetegek közt, de csak a kuriózumot látták meg bennük. És nem volt, aki segítsen rajtuk, hiszen a doktor bácsi éppen olyan laikus, mint az ápolók vagy a konyhalányok.

Nemrégiben az egyetemen igen hatásos előadásokat tudtam tartani, itt most akadozom, nyögdecselek, keresem és nem lelem az érthető kifejezéseket. Nem tudok közel férkőzni a hallgatókhoz. A

munkaterápia, mondom kissé csüggedten, a munkaterápia nem azt jelenti, hogy dolgoztatjuk a beteget. A munkaterápia nem hajsza, nem robot, nem kényszer. Ellenkezőleg: alkalom a betegnek arra, hogy dolgozhassék. A mi feladatunk, hogy kedvet csináljunk neki a munkához. Nem azért, hogy több legyen a spenót meg a káposzta, hanem azért, hogy a betegek gyógyuljanak, vagy legalább emberi körülmények közt éljenek. Nagyon fontos, hogy az állam gazdagodjék, de ne azzal, amit itt nyolcvan beteg munkabér nélkül termel, hanem azzal, hogy a betegek egy része meggyógyul, nem szorul az állam ingyenkenyerére, nem foglal el kórházi ágyat, hazamegy a családjához, vagy munkába áll – értik, kérem?

Értik, nem értik, ki tudja? A doktor bácsi szigorú arca földerül, a kertész homlokán gondterhelt barázdák jelennek meg, a többi arc nem mozdul. Értekezlet, végig kell hallgatni, mit tehetünk. Nagydu-májú ember az új főorvos, de hát majdcsak abba hagyja.

Egyelőre nem hagyja abba.

Az elmebetegek, folytatam elszántan, a társadalom kitaszítottjai. Önmagukat rekesztették ki a társadalomból. Meghasonlottak önmagukkal és a világgal. A világ siet szentesíteni kitaszítottságukat. Elzárja magától a szerencsétleneket, rács mögé, fél tőlük, menekül előlük, kiközösíti őket. De hát kell az elmebajostól félni?

Nem szóközi kérdésnek szántam, de senki sem felel – magam adom hát a választ:

Nem, az elmebetegtől nincs mit félni. Ártalmatlan és jó szándékú lény, a légynek se vét – ha békén hagyják. Nem szabad bántani, gúnyolni, hergelni. Nem szabad rács mögé zárni, megkötözni, kényszerzubbonyba dugni, ütlelni.

– Támadnak – szól közbe valaki szakszerűen.

Támadnak? – kérdezek vissza. Igen, olykor csakugyan támadnak. Megtámadják azt, aki gonoszul bánik velük. Jegyezzék meg kérem: az elmebeteg ok nélkül nem támad soha. (Ebben különbözik a normálisoktól.) Az megesik, hogy olyan apró sérelmet torol meg, amit a sértő maga semmibe vesz. Az is előfordul, hogy nem oda üt, ahova kéne: nem azon bosszulja meg magát, aki megérdemelné. Olyat is láttunk, hogy a társadalom kényszerzubbonyával és ütlegeivel és lakatjaival annyira elvadítja, hogy dühöngeni kezd, s nem nézi, hová üt. És – igen – megesik néha, hogy zavart állapotában kóros képze-

letvilágába vonja a valóságot, s látomásait embertársain torolja meg – feltéve, hogy nincs kéznél szakavatott gondozó, aki ügyes szóval vagy csillapító injekcióval leszereli. De hogy egy elmebeteg csak úgy ukmukfukk támadjon – hát olyan nincs.

– Rólam csak úgy ukmukfukk leszabta a ruhát a Spitz Laci – mondja az ápolónak álcázott cipész főlényesen.

Leszabta – ez a tájszavas megjelölése annak, hogy letépte. Két perc alatt kiderül, hogy a cipész nem volt egészen ártatlan a leszabásban. Spitz Laci az a zsidó fiú, akit a haláltáborral szoktak ijesztgetni, s néhányszor alaposan elagyabugyálták. A cipész pironkodva húzza be a nyakát, amikor a doktor bácsi ezt a fejére olvassa; jobbnak látják nem emlegetni többé a „támadásokat”.

Az ember társas lény, folytatom kissé felszabadultabban. A társadalomnak, amelyben élünk, törvényei és szabályai vannak, hagyományai és szokásai. Normálisnak nevezzük az olyan embert, aki a jelenlegi társadalom törvényei, szokásai, hagyományai szerint él. Aki erre nem képes, az abnormális: zavart elméjű vagy gyengeelméjű vagy bűnöző. A társadalom fél azoktól, akik törvényeit nem tisztelik. Fél tőlük, börtönbe vagy elmeegógyintézetbe zárja őket. Azt mondja: nem tehetek mást, vasrács mögé kell dugnom ezt a szegény eszelóst, mert különben kárt tesz bennünk vagy önmagában. Szaknyelven úgy mondják ezt, hogy „ön- és közveszélyes”. A társadalom éberén őrködik mindenkinek a személyi biztonsága és szabadsága felett. Senkit sem szabad megfosztani a szabadságától, csak akkor, ha a törvény elrendeli. Nos, a törvény elrendeli, hogy zárt intézetbe kell csukni azt, aki ön- és közveszélyes. Világos és helyes dolog ez, nemde? Hiszen védenünk kell önmagunkat az elmebetegtől és az elmebetegét önmagától. Ám ki állapítja meg, hogy a vádlott csakugyan ön- és közveszélyes? Ki állapítja meg és hogyan? Az elmeorvos állapítja meg, éspedig úgy, hogy akin az elmebaj tüneteit észleli, arról kimondja, hogy ön- és közveszélyes.

Értsük meg jól: annyit jelent ez, hogy a törvény előtt minden elmebajos ön- és közveszélyes. Az elmeorvos nem tehet mást, mint hogy ezt megállapítja, hiszen a vizsgálat percétől kezdve ő a felelős a beteg cselekedeteiért. És az elmeorvos nem jó, nem látnok, nem varázsló, tehát nem tudhatja, vajon zavart agyú felebarátja nem fog-e valami abnormális cselekedetet elkövetni? A *veszély* mindenesetre

fönnáll. Hogy az ördögbe ne állna fönn! Ki tudná megmondani a normális emberről is, nem lesz-e holnap öngyilkos vagy gyilkos?

Látják már, mi következik ebből? Ön- és közveszélyes valójában nem azt jelenti, hogy ez az ember ön- és közveszélyes, hiszen minden ember némileg az, hanem azt jelenti: *ez az ember nem vonható felelősségre esetleges ön- és közveszélyes cselekedetéért, mert ez az ember örült*. Ha pedig nem vonható felelősségre, vagyis utólag nem zárható börtönbe, legcélszerűbb előre bezárni.

Minden más kórházba miért kerül a beteg? Azért, hogy ott gyógyítsák. Az elme-kórházba elsősorban azért kerül, hogy a társadalom megszabaduljon tőle. Másodsorban azért, hogy a családja és közvetlen környezete megszabaduljon tőle. Csak utolsósorban azért, hogy ott gyógyítsák, de ezt a szempontot szinte titokban kell tartani. Ha az orvos gyógykezelés céljából kórházba akar küldeni egy elmebeteget, ki kell állítani róla a hivatalos bizonyítványt, hogy ön- és közveszélyes, még ha a világ legjámborabb embere is. És ezzel ráütötte a pecsétet. Jaj annak, aki egyszer zárt osztályra került! A társadalom kiközösítette.

Mikor a fejtegetésben idáig jutok, meglepő dolog történik: valaki közbeszól. Azt jelentené ez, hogy mégis figyelnek? Emma nővér a közbeszóló. Ezt kérdezi:

– Mit kellene tenni?

Igen, mit kellene tenni? Először: megszüntetni a zárt osztályt. Ne szörnyedjenek el, nem akarom azt, hogy a beszámíthatatlan betegek szabadon sétáljanak. De el kell törülni a föld színéről a „tébolydát”, amely félig börtön, félig sírverem. Nyílt kórházzá kell átalakítani minden elme-gyógyintézetet. Nyílt kórházzá, amelybe ugyanúgy utalják be az orvosok a lelki beteget *gyógykezelésre*, mint ahogyan a szív-bajost beutalják belgyógyászatra. Ön- és közveszélyességi bárca nélkül, megbélyegzés nélkül, kiközösítés nélkül. Mert hiába gyógyulnak a betegek, ha az intézményből kilépve homlokukon cipelik a bélyeget.

– Ideggyógyintézet... – mondja a doktor bácsi.

Ideggyógyintézet, igen. Ma minden elme-gyógyintézetnek van egy kis idegosztálya, ahol a „beszámítható” betegek vannak. Pontosan fordítva kellene: a nagy ideggyógyintézetnek legyen egy kis zárt osztálya, elkülönítője, ahová átmenetileg elhelyezik azokat, akik oly

zavartak, hogy nem bírják el a szabadságot. Igen, ilyenek is vannak, ezeket be kell zárni. De csak addig, amíg állapotuk ezt feltétlenül szükségessé teszi. És higgyék el: ez nem tart soká. Ma, az aktív kezelés korában, még sokkal rövidebb ideig tart, mint azelőtt.

Lipótmezőn, mondom elgondolkozva, volt egy betegem, aki negyven éve élt már bezárva. Feküdt az ágyán, szinte mozdulatlanul, egész nap. Ha megkérdezték, hogy van, biccentett a fejével és nyenyit mondott: köszönöm, jól.

*

Az értekezletnek még nincs vége, csupán a tükön ülő konyhások vonulnak ki. Elvégre főzni ma is kell. Közben ráérek számot vetni magammal: mit fecsegek ezeknek a tanyasiaknak összevissza? Hová kalandozom? Az elmegy nagy kérdéseit fessegetem, ami még azokat sem nagyon érdekli, akikre tartozik. Ne álmodozz, mondom magamnak, térj vissza a Pusztába!

A társadalom – folytatom kissé megfontoltabban – kiveti magából az elmebajost. Ismerjük el, nem ok nélkül teszi, hiszen az rúgja el magától a társadalmat, amikor megtagadja a normálisnak nevezett életmódot. Elrúgja – de azért ne higgyük, hogy nem kell neki a normális társadalom. A legtöbb elmebajos éppúgy igényli a társas életet, mint a normálisok. A maga külön módján, de igényli. Igényli a munkát, a szórakozást, a szerelmet, a megbecsülést, a szabadságot. Elemi emberi jogok ezek, nem? Figyeljék meg: éppen ezeket az elemi emberi jogokat vonja meg az elmebetegtől a társadalom. Félelemből és kényelemből vonja meg – egy kicsit talán gonoszságból is. És nem-törődömségből, tunyaságból. Nem vagyok valami jó véleménnyel az emberiségről, de azt hiszem: ha tudná, mit tesz ezekkel a szerencsétlenekkel, visszaborzadna önnön lelketlenségétől. Ha realizálná azt a poklot, amibe az elmebetegeket taszítja, megdöbbenne és meakulpázva próbálná jóvátenni, amit lehet – ha másért nem, hát azért, mert ki lehet bizonyos afelől, hogy ő maga vagy anyja, fia, húga, barátja, szerelme nem kerül-e egyszer oda az élőholtak birodalmába?

Hadd mondjam el, mi vár arra, akit egyszer csak fülön fognak és bevisznek az elmeegógyintézetbe. Nem kiagyalt történetet beszélek el, hanem olyasvalamit, ami naponta megesik ország-világszerte mindenütt.

Tizenkilenc éves fiú. Iskoláit zavartalanul végezte, nem volt vele semmi baj. Jó tanuló, nagyon is szorgalmas, tehetséges. Csendes gyerek. Csak az utóbbi időben mintha furcsán viselkedne. Elmászkál hazulról, meg sem tudja mondani, merre járt. Fáradt, ingerlékeny, munkáját elhanyagolja. Éjszaka keveset alszik, nappal mindjobban magába süpped. Töprengő lesz, halkán motyog maga elé. Aggódo szüleit ridegen elutasítja. Barátaitól elhidegül, különködik. Egyszer aztán nagy csoportosulás az állatkertben: fiatalemberünk egy sziklán áll, és a medvéknek prédikál.

Kitört rajta az elmebaj, semmi kétség.

Rendőrség, mentők, már viszik is a legközelebbi elmeosztályra.

A prédikátor kissé zavartan áll az orvos előtt, aki adatait vesz fel. Bemondja szépen: így meg így hívják, itt lakik, ennyi iskolát járt. Igen, most az állatkertben prédikált, Szent Pétertől kapott rá utasítást. Az ügyeletes orvosnak ennyi elég, nem ér rá sokat bíbelődni. Vihetik a figyelőbe. Kék köpenyes marcona alak csörgeti a kulcsait: erre, erre. Nagy barna ajtót lát, kinyílik előtte, becsapódik mögötte, klatty. Profétánk ott áll egyedül az ismeretlen folyosón, még a kék köpenyes sem jön vele, akihez legalább annyi köze volt, hogy így szólt hozzá: no jöjjön! Egyedül egy idegen világ folyosóján.

Lassan megindul az idegen folyosón és nem érti. Aztán iszonyú gyanú ébred szívében: tébolyda... ezek behozták az örültek házába... Azt hazudták, amikor autóba ült, hogy hazaviszik, de elmeegógyintézetbe hozták... őt, aki tökéletesen egészséges, éppen most akarta végrehajtani Szent Péter parancsát, hogy prédikáljon az állatoknak... Segítség!... Visszafordul, két ököllel ront az ajtónak, üti, rúgja, tépi: Segítség! Haza akarok menni! Eresszenek ki!

Futva jönnek a kék köpenyesek, ketten, talán hárman is. Engedjete ki! Azonnal! Parancsolom! Aztán csak azt érzi, hogy a földön fekszik, a mellén térdel valaki, ő habzó szájjal hörgi: Gazemberek! Majd ad nektek Szent Péter... Később föláll, a kék köpenyesek elődalognak, próbálja mozdítani a kezét – nem megy. Valami furcsa zubbonyba dugták, amely a karját a mellére szorítja. Leveti magát a földre, hentereg, tajtékot túrva vonít, mint a kutya, nem tud szabadulni. Homályosan látja, hogy egy fehér köpenyes lép hozzá, injekciós tűt döf belé – később elalszik.

Kábultan ébred, azt sem tudva, hol. Idegen ágyon fekszik, ide-

gen arcok közt. Hogy került ide? Fordulna az ágyban – le van kötve. Senki sem törődik vele. Elhagyta mindenki, az anyja is, Szent Péter is. Tompán felnyög – senki sem figyel rá. Csöndben folynak könnyei – senki sem látja, senki sem törli le. Homályosan kering körötte a világ. Iszonyú félelem szorítja össze a torkát, kiáltani sem mer. Így fekszik sokáig, mozdulatlanul.

Később odalép hozzá egy kék köpenyes:

– No öregem, hogy vagyunk? Nem fogsz már nyugtalankodni? Aztán békén maradj, hallod! – És kezdi oldani a kötelékeit. Odaszól egy másik kék köpenyesnek: – Bontsuk ki hamar ezt az új pasast, mindjárt jön az öreg!

Gémberedett tagjait mozgatja, bambán néz maga elé. Ajtó nyílik, jön a főorvos. (Úgy látszik, nem szereti, ha a betegek kényszerzubbonyban vannak...) Sorra odalép a betegekhez, akik glédában fekszenek vagy állnak. Barátságosan kérdi: No hogy vagyunk, hogy vagyunk? Mi újság, Kis úr? Hogy aludt, Kovács úr? Mi van a hangokkal, Wasserkopf barátom? Odaér hozzá is, a prófétához. Nyugtalan volt az új beteg, súgja a fülébe az alorvos, adtunk neki egy Scopolamint. A főorvos bólint, figyelmesen nézi. No, fiatalember, hogy vagyunk? Mi a neve, barátom? Miért nem felel szépen? Csak bátran, bátran, hiszen itt nem kell félni, nem bántja senki. Eh, hát még a nevét sem mondja meg, igazán nem szép magától... Friss processus, mondja az alorvosnak, negativisztikus fázis. Csinálják meg az anamnézist, aztán minél előbb kezdjék meg az elektrosokkolást! – Ami magyarán annyit tesz, hogy nemrég tört ki rajta a serdülései elmebaj, jelenleg az elzárkózás és a visszautasítás állapotában van, az alorvos vegye föl a kórelőzményi adatokat, és kezdje meg a villanykezelést.

Később az ápoló bejön, karon fogja, végigvezeti a folyosón, kulcsöregés, klatty, beviszi az alorvos szobájába. Leül a doktorral szemben az íróasztalhoz. Magas, sovány ember az alorvos, gyorsan kérdez és gyorsan jegyez. Hogy hívják, hány éves, hová járt iskolába, volt-e elmebeteg a családban? Vontatottan felel, kissé kábultnak érzi magát, talán az injekciótól. Furcsa kérdések jönnek: Szokott-e különös hangokat hallani? Megjelenik-e előtte valamiféle alak? Utasításokat vagy parancsokat nem szokott kapni? Nem fél? Nem szorong? Jól alszik? Milyen az emésztése? Mennyi 4x7? Mennyi 11x11?

Mi Olaszország fővárosa? Hogy hívják a köztársasági elnököt? Mi a különbség a létra és a lépcső közt? És hasonlók. Lelkiismeretesen válaszolgat, elmondja, hogy Szent Pétertől azt az utasítást kapta, prédikáljon az állatoknak, de most már szeretne hazamenni. Igen, igen, szóval Szent Pétertől? No jól van, vetközzék le. Szemét nézi, szívért hallgatja, reflexeit kopogtatja. Így, köszönöm, vihetik vissza.

Ismét az ápoló, a folyosó, a barna ajtó, kulcscsörgés, klatty. Egyedül. Egyedül egy csomó ember közt. Az egyik hangosan énekel, a másik imádkozik, a legtöbben szótlánul állnak vagy fekszenek. Csend van, határozottan csend van.

Megélénkül az osztály, kondérokot hoznak, csajkák csörömpölnek. Vacsorához sorakozó! Csajkát nyomnak a kezébe. Űl az ágy szélén a csajkával. A terem sarkában megjelenik Szent Péter, int a kezével, aztán eltűnik. Megérti: ne egyék a vacsorából, mérgezve van. Eldobja a csajkát, csörögve gurul az ágy alá. Mi az, komám, te nem eszel? Bebújik az ágyba, fejére húzza a takarót. Később bejön az orvos, székre nyomják, ketten lefogják, gumicsövön át szájába töltik a levest. Válgék egészségére!

Leszáll az este. Váltás, a nappalosok elmennek, jönnek az éjszakai ápolók. Két vidám fickó, szenvedélyes kártyások. Ülnek a kecskelábú asztal mellett, verik a blattot. A betegek magukban monologizálnak vagy alszanak. Két beteg összevész, vadul szidják egymást, öltre mennek. A kártyások lesik az ultimót. Mikor már nagy a ribilíó, s az ultimót sikerül elfogni, a két ápoló a verekedők közé ront, s vadul csépelel előbb az egyiket, aztán a másikat. Végre csend lesz.

A szoba sarkában ekkor titokzatos kopogás hallatszik. Szent Péter jeladása ez: sugárzás útján közli a prófétával, hogy ellenségei záratták ide, tűrjön és szenvedjen, amíg üt a szabadulás órája.

Reggel az ápoló beírja a jelentőkönyvbe, hogy az új beteg egész éjszaka térdelt és imádkozott. Honnan tudja? Talán néha fölébredt.

Délelőtt végigharsan a folyosón egy éles hang: Elektrosokk! Mozgolódás, jövés-menés, kiabálás. Sorra hívják a betegeket, ki szótlánul megy, ki vonakodva. Egyikük földre veti magát, rúgkapál és ezt üvölti: Nem, nem! Hajánál fogva elvonszolják. A próféta is hallja a nevet, „már négy marok ragadja”, átviszik a másik szobába. Miközben cipőjét levetik, horkoló beteget lát az egyik ágyon, a másikra most nyomnak valakit, öten is fogják, fejénél elektromos gép, az

alorvos megnyom egy gombot, a beteg tagolatlan üvöltéssel feldobja magát, aztán habzó szájjal rángatózik. Csak egy perc az egész, kife-szült teste elernyed, mozdulatlanul fekszik. Egyik ápoló a mellét nyomkodja, az orvos a pulzusát tapintja. Tovább, mondja, és már oda is penderítik a prófétát. Tiltakozni akar, de öten fogják, kiál-tani akar, de gumiéket nyomnak a szájába. Istenem! Anyám! Segít-ség! Halál! – ez jut eszébe, aztán csak azt érzi, hogy lehajították a negyedik emeletről.

Ismeretlen ágyon tér magához. Körülötte jönnek-mennek, senki sem törődik vele. Egy ápoló hozza a cipőjét, visszavezetik a szobá-jába. Lefekszik, és tompa álomba süllyed.

Később csak arra emlékszik, hogy az álmot Szent Péter oszlatja szét. Bosszút kell állnod, mondja Szent Péter, és az ápolóra mutat, aki a kecskelábú asztal mellett elmerülten sakkozik. Szent Péter eltűnik, a próféta támoiyogva fölkel, odalép az ápolóhoz, és bele-harap a fülébe. Miután megkapta a magáét, és becsongolyították a kényszerzubbonyba, átviszik a dühöngőosztályra.

Ott áll most mozdulatlanul, mereven, lehajtott fejjel a sötét folyosó sarkában, szívében keserűséggel és csalódással, de fásultan és telje-sen elzárkózva a világtól. Nem egyezett bele abba, ami körülötte és vele történik, de beletörődött. Érzik a különbséget? Évek teltek el a prédikáció óta. Szent Péter meglátogatta néha, de már neki sem hisz. Nem akar prédikálni többé az állatoknak, nem tölti imádkozva az éjt, nem harapja meg az ápoló fülét, nem utasítja vissza az ételt (bár tudja, hogy mérgezett, de ezzel sem törődik), nem tiltakozik az ellen sem, ha villanygép alá dugják, és leejtik a negyedik emeletről. Közönyössé vált. Már hazamenni sem akar. Anyja látogatja néha – hidegen fogadja. Csomagot kap – észre sem veszi, hogy tartalmának fele már átadáskor hiányzik, másik fele utóbb tűnik el. Mostanában nem dugják zubbonyba, hiszen nem támad. Néha verekedés zajlik körülötte, nem figyel oda. Egy-egy új beteg jajgat vagy átkozódik vagy rögeszméjét hajtogatja – nem figyel oda. Mire figyel egyáltalán? Mire gondol? Nem lehet tudni. Egyszer anyja próbaképpen sétálni vitte a kertbe; riadtan körülnézett, és sietett vissza a zárt ajtó mögé.

Elsivárosodott, mondják az orvosok. Kiegett vajon? Mindenesetre olyan, mintha meghalt volna benne valami. Még él, de mintha nem élne.

Nincs ember a földön, aki meg tudná mondani: ártott-e neki az első napok megrázó élménye, igen vagy nem? Menthetetlenül ilyenné vált volna így is, úgy is? Lehet. De az is lehet, hogy nem. Talán... talán ha a téboly kitörésének idején nem zuhan ily iszonytató mélységbe, talán ha egy csöpp szeretetet, melegséget talál, ha nem csapják be, ha nem rontanak durván rá, ha nem kötik gúzsba, ha nem dobják le a negyedik emeletről, ha nem tapossák meg, ha nem kiált hiába az anyja után, ha nem hagyják tökéletesen magára... eh, ki tudja? Lehet, hogy ugyanilyen mereven, begubódzva, elfásultan, kiábrándultan és közömbösen állna akkor is. De *talán* nem! Értik ezt a talánt? Ez a talán, ez a mi dolgunk. Hogy is magyarázzam? Ha valaki leugrik az emeletről, összezúzza magát. Mit tehetünk? Már kiugrott, már zuhan. Mit tehetünk? Gyorsan aládugunk egy puha párnát, hogy legalább ne a kemény földre essék. Talán nem töri össze magát annyira. Értik? Ez a puha párna: ez vagyunk mi. Ez a pusztai elmeosztály.

*

De akik hozzánk kerülnek, azok rendszerint már leestek, és alaposan megütötték magukat. „Defekt-betegek”, mint ahogyan ma már Szent Péter prédikátora is defekt-beteg. Nem egyformák, sőt nagyon is különböznek egymástól: egyik mereven áll, szótlan és mogorva, másik bőven fecseg, szívélyes és jókedvű, a harmadik rögeszméiről beszél, a negyedik elbutult, hülyén vigyorog, az ötödik láthatatlan személyekkel társalog, a hatodik már nem is hallucinál... Szóval nagyon különbözők, ahány, annyiféle. Egy dologban azonban tökéletesen egyformák: kiszakadtak a társadalomból, nem tartoznak sehová. Nem is tartozhatnak, hiszen nem tudnak beilleszkedni, s a társadalom nem fogadhatja be őket.

És most jön a pusztai bűvészműtárvány: valóságos társadalom helyett *műtársadalmat* kell számukra teremteni. Olyan világot, amely alkalmazkodik hozzájuk. Otthont az otthontalanoknak, amelyben csakugyan otthon érzi magát.

Vigyázat! A műtársadalom nem műanyagból készül! Valódi anyagból készült műtársadalom ez, valóságos otthonnal, valóságos szeretettel, valóságos pletykákkal és veszekedésekkel, valódi munkával, valódi célkitűzésekkel, valódi szórakozással, barátkozással,

szerellemmel, valódi szabadsággal és valódi fegyellemmel. Tehát igazi *élő életet* éljenek a betegeink, ne legyenek élő halottak többé – ezt értsük meg! A környezet, amit teremtünk, élettelen környezet legyen. Miért neveztem mégis műtársadalomnak? Azért, mert egyetlen pontban különbözünk a valóságos társadalomtól: nem kívánjuk a betegektől – legalábbis nem mindenben kívánjuk –, hogy ők alkalmazkodjanak hozzánk. Ellenkezőleg, mi alkalmazkodunk hozzájuk, legalábbis ott, ahol ezt a betegsége megkívánja. Nem igaz, hogy a betegek egyáltalán nem tudnak alkalmazkodni, nem nevelhetők, nem alakíthatók. Aki ezt állítja, nem ismeri a betegeket. Csak egyet kell tennünk: egyéniségükhöz – betegségükhöz – szabni követelményeinket. Aki azt képzei, hogy rábeszéléssel leszoktathatja az elmebetegét a hallucinálásról, az téved. Aki azt képzei, hogy logikus okfejtéssel meggyőzheti az ápolat rögeszméje képtelenségéről, az téved. De aki azt képzei, hogy a hallucináló vagy a rögeszmes elmebajost, a gyöngéelméjűt vagy az elbutultat, egyszóval az elmebeteg zömét nem lehet rávenni arra, hogy élettelen életet éljen, hogy szeresse az életet és örüljön az otthonának, átvegye az ügyesen kölcsönzött életcélt, és beleilleszkedjék ebbe a hozzá idomuló környezetbe – aki mindezt nem hiszi, az sokszorosan téved.

*

Munkaterápia... Csalóka kifejezés, vigyázzunk vele!

Mert alapos hiba volna azt hinni, hogy dolgoztatni a betegeket, ez a munkaterápia.

A munka sokat ér, a munka csodát művelhet. Olykor talán gyógyíthat is, bár ez nem bizonyos. De: élővé varázsolja az élettelenet. Ehhez azonban az kell, hogy valóban munka legyen, ne pedig robot. Örömet lelje benne, aki dolgozik, ne kényszerű kötelességet teljesítsen. Különlegesség ez? Egyáltalán nem. A normális és egészséges embereknél ugyanígy van. A munkátlanság és a robot egyformán idegölő. Tapasztalhatta akárki, nem kell elmebajosnak lenni ehhez. Miért csodálkozunk azon, ha az elmeosztályok lakói elfásulnak az évekig tartó munkátlanságban? És miért hinnők, hogy javukra válik a robot? Amit nem kívánsz magadnak, ne kívánd az elmebetegnek se!

Kapálástól és favágástól még nem gyógyult meg senki. El kell érni azt, hogy a betegnek kedve legyen kapálni, értelmet találjon a

favágásban. Ha szívesen végzi a munkáját, ez már fél gyógyulás. De értsük meg jól: nem maga a munka gyógyít, hanem az a környezet, amit a beteg számára teremtettünk. A környezet egyik legfőbb tényezője a munkalehetőség, de ehhez még sok minden tartozik. Először is az, hogy a beteg *szabadnak* érezze magát. A szabadság nemcsak abban áll, hogy nem zárjuk lakat alá. A szabadság annyit jelent, hogy a beteg önként és szívesen van itt, örül, hogy itt lehet, szívesen dolgozik, részt vesz a közösségi életben. Ehhez pedig az kell, hogy itthon érezze magát. Tudja, hogy tartozik valahová. Részesé egy kollektívának, amelynek előnyeit élvezi, fegyelmét elismeri. Vagyis a társadalomból kirekedt ember ismét társadalomra talál. Bizonyosak lehetünk abban, hogy betartja a társas élet elemi jogszabályait: megkívánja, hogy méltányolják az ő különbségét, de ugyanakkor ő is méltányolja a másokét.

Látom az arcukon, azt gondolják, hogy ez a cél elérhetetlen. Elismerem, hogy nem könnyű, azt is elismerem, hogy nem minden betegnél érhető el. S mindenesetre csak akkor lehet elérni, ha valamennyien részt vesznek annak a környezetnek a megteremtésében, amely nélkül a betegek munkája csak robot, nem terápia. Nem orvosi feladat ez és nem ápolói feladat csupán: mindnyájunk feladata, a kocsisé csakúgy, mint a kertészé, az ápolóké csakúgy, mint az orvosoké.

Mit kell tennünk? – ezt akarják kérdezni ugyebár. *Foglalkozni kell a betegekkel.* Beszélgetni velük, meghallgatni őket, törődni kívánságaikkal, örömeikkel és bosszúságaikkal, gondoskodni róluk, bevonni őket munkába és szórakozásba. Röviden: szeretni kell a betegeket. Érdemes szeretni őket, hálásak érte. Jó szóval szinte mindenre rávehető, legizgatottabb állapotukban is többnyire megnyugtathatók. Természetesen nem szabad bántani őket. Még akkor sem, ha a beteg támad. Vannak ápolók, akik el sem tudják képzelni, hogy verés nélkül is lehet elmebeteget gondozni. Ezeknek nehéz a soruk, mert az ő betegek csakugyan támadnak – meg is van rá az okuk. Önök azonban nem fogják bántani a betegeket, s ezért jó soruk lesz, akár csak a betegeinknek. Nem lesz könnyű dolguk, hiszen új módszert kell kidolgoznunk, amelynek sok csínját-bínját nem sejtjük még – de azért olyan túlságosan nehéz dolguk se lesz. Miért lenne nehezebb szeretni a betegeket, mint nem szeretni? Miért volna

nehezebb jónak lenni hozzájuk, mint rossznak lenni? Tulajdonképpen csak ennyi az egész. A többi majd jön magától.

Ha fél évig kibírjuk egymást – úgy értem: önök engem és én önöket, a betegek minket és mi a betegeket –, akkor nagyon érdekes dolognak lesznek szemtanúi. Nevezetesen annak, hogy a *szerencsétleneket* irigyelni fogják. Ha az ember belép egy tébolydába, első gondolata ez: ó, a szerencsétlenek... Hát itt nem így lesz. Látogatók jönnek majd, akik így szólnak: Istenem, milyen jól érzi itt magát mindenki... hiszen ezeknek az embereknek nagyszerű dolguk van... örömmel élnek, milyen különös... Ezt fogják mondani, ha önök is így akarják. Sőt: meglátogatja önöket egy-egy barátjuk, és csodálkozva így szól: de hiszen itt nyugalmasabb az élet, mint kinn a nagyvilágban... istenuccse, eljönnek betegnek a Pusztába... Ezt természetesen csak tréfából fogják mondani, de általában még tréfából sem szokták az emberek azt kívánni, hogy elmeosztályon élhessenek.

Amikor az első látogató elsüti ezt a tréfát, akkor megnyertük a pusztai csatát.

*

Este a főnökasszony így szól a főorvoshoz:

– Ilyen az, amikor maga nem akar harcolni. Milyen lehet, ha harcolni akar?

3. KEZDETI ÖRÖMÖK

Bolondnak így is jó – Ápolók mérge és mérlege – Kezdődik a munka – Kivel pingpongozzanak az ápolók? – Kofa Olga és a méregkeverő – Borsóválogatás – Betegkolónia az állami gazdaságokban – Fájdalmas búcsú – Tetűtanya

Azt mondják, minden kezdet nehéz. De a Pusztán ennek az ellenkezőjét tapasztaltam: A kezdet aránylag könnyű volt, később jöttek a nehézségek. Ahogy most számba veszem, miből mivé alakult hirtelenjében a Pusztá, szinte csodálkozom: mennyire magától megy.

Igaz, a szerencse is kedvezett.

Nemrégiben sikerült megszabadulni a vagányok közül a legveszedelmesebbtől. Azzal hencgetem ugyan, hogy hű de nagyon értek a bűnöző fiatalokhoz, hiszen könyvet is írtam róluk, de alapjában véve örülök, hogy egyelőre nem kell Makarenko nyomdokaiba lép-nünk. Más az, könyvet írni a vagányokról, s megint más együtt élni velük.

Mindenesetre úgy teszek, mintha nagyon sajnálnám, hogy eles-tünk a nemes feladattól. Doktor bácsi vigasztal: majd visszakerül-nek, ne búsulj! Elég bajunk lesz nélkülük is. – Csakugyan vissza-került később valamennyi, egy kivételével, aki azért nem jöhetett, mert gyermekgyilkosságért időközben fölakasztották.

A másik szerencse: felmondott a szakácsnő, akinek hatalmas szája reszketésben tartotta a környéket. Doktor bácsi csak rezgő ínna! mert a konyha közelébe lépni, s jó falatok helyett a bosszú-ságát nyelte, amikor látva látta, hogy a szakácsnő a vendégeibe és kedvenceibe tömi az ízes falatokat, a betegeknek viszont moslékot főz.

Az új szakácsnő sem főnyeremény éppen, de ha már lop, legalább nem kiabál. Finomkodó hangon mondja ízetlen főztjére: a bolondok-nak ez is jó. Magának persze külön főz.

Az első összecsapás itt történt, a kényes gyomrú szakácsnőnél. Egyszerűen kinyitogatom a szekrényeket, kidobálom a rejtett magán-készletet (értsd: amit magának félretett), aztán elrendelem, hogy egy-formán kell főzni a betegeknek és alkalmazottaknak, méghozzá a betegeké a java. A szakácsnő arcán megvető mosoly ül: új seprű... De mikor harmadszor viszik vissza az ehetetlen ételt, hogy főzzön mást, s a makacs ember nem unja meg újra és újra kinyitni a szek-rényt, s mindig megtalálja a külön sült kalácsot vagy félretett tej-szint – akkor a szakácsnő előbb hisztériás jelenetet rendez, felmon-dással fenyegetőzik, szidja a főnököt, ahogy csak kényes torkán kifér, aztán megtörik, az élelmezés megjavul. S amikor hónapok múlva látja, hogy nincs visszakozás, véglegesen szakítani kell a „bolondok-nak ez is jó” módszerrel, akkor sértetlen beadja lemondását.

Az ápolókkal sem tart tovább a döntő ütközet. Első pillanatban elképednek, hogy dolgozni kell. Foglalkozni a beteggel! A főnök egyszerűen bolond. Csak a kertésznek tetszik az új rend: most majd nem ő hajkurássza a betegeket. (Úgy képzelem, abban áll a „foglal-

kozás”, hogy az ápolók kihajtják hozzá a betegeket, s az ő vezényszavára megindul a robot.) Sokáig eltart még, amíg valósággá válik a „foglalkozás”, de lassacskán az ápolók észreveszik, hogy ha több is a dolguk, kevesebb a bajuk.

Nyílt összecsapásra csak az éjszakai ügyelet miatt kerül sor. Az éjszakások ugyanis alszanak. Ki gondol arra, hogy a főorvos éjjel ellenőrizze az ápolót? Természetesen mély álomban találok. S hogy meglepetés ne érhesse, magára zárja az ajtót. Így persze könnyű éjszakázni, utána nappal a műhelyben vidáman dolgozni – önmagának. Az olyan éjszakás, aki nappal nem álmos: gyanús. Az olyan éjszakás, aki nappal magánügyeit intézi, biztos, hogy éjszakai szolgálatát átalussza.

Türelmes magyarázatba kezdek, beszélek a veszélyről, a felelősségről, a tisztességről... Meghallgatják, másnap az ügyeletes újra alszik. Csak nem jön fel ma is a főnök? De a főnök elszánt ember, már nem nyugszik addig, amíg az inspekciósok le nem szoknak az alvásról. Örömmel jelenthetem: leszoktak. Ha az erkölcsi prédikáció nem is, de a kényelmesebb beosztás és az állandó ellenőrzés megtette hatását. Most már elég két-három havonta ellenőrizni. De bizonyosra mondhatom: amelyik osztályvezető nem ellenőrzi az éjszakásait, annak az osztályán alszanak az ápolók, akár hiszi, akár nem.

Kipiszkáltam Tatit az odvából, a főápolót, aki eddig csak a leltárt őrizte. Sokáig eltart még, amíg rá tudom venni arra, hogy a leltárból kiadja a holmit a betegeknek; még ma is egy kicsit bolondnak tart azért, mert azt hiszem, hogy a raktár van a betegekért, s nem megfordítva... Eleinte megpróbálkozik a szokásos elmeosztályi trükkel: hiányzik a leltárból néhány lepedő s más fehérnemű, mire vállat von:

– Mit lehet azt tudni, hová lett? A bolondok eldobták valahol, vagy lehúzták a vécén...

– Eldobták, Tatikám? Akkor biztosan meg fogjuk találni, hiszen nem nyelte el a föld. Ha meg lehúzták a vécén, az még jobb, dugulást okoz és előkerül. Keresse csak, keresse...

Tati bosszúsán elvonul. Pár hét múlva óriási szerencse éri, lihegve rohan:

– Tessék jönni! Egy ing a WC-kagylóba gyömöszölve!

Csakugyan ott az ing, nem csalás, nem ámtítás.

– Látja, Tatikám, milyen könnyű megtalálni. Ha csakugyan a kagylóba dugja a beteg, akkor itt is van.

Hogy történt, hogy nem, de azóta egyetlen darab fehérnemű nem került a WC kagylójába. Nem is hiszek benne, hogy a betegek bárhol a WC-be hordanák a fehérneműt – miért is tennék? Inkább az ápoló hordja haza és eladja az ócskapiacon.

Tette-e Tati azelőtt, nem tudom, most mindenesetre nem teszi. Hiánytalanul meg is van a raktára, legfennebb az hiányzik, amivel egy-egy beteg „olajra lép”, vagyis megszökik. De erről a raktáros igazán nem tehet.

Kicsit nehezebb volt a helyzet a szappannal, a fogkefével, vérző nők vattájával s hasonlókkal, nem is szólva a cigarettáról. Itt már igazán könnyű azt mondani, hogy a beteg elvesztette, eldobta, ellop-ták tőle – sokszor igaz is. Csak elnézem, micsoda tetemes mennyiséget gyűjthet össze magának minden ápoló, ha szorgalmasan elhordja, ami a betegé. Rendszerint a költségvetést szokták szidni, amikor lerongyoltan, ruhátlanul, tisztátlanul összevérezve, többhetes kosszal álldogál a beteg az osztályon. Hja, nincs pénz! Pedig ez nem igaz. A költségvetés ágyanként évente 900 forintot ír elő textíliára, azonkívül jut minden betegnek havonta legalább egy szappan (elég is, ha az ápoló jól gazdálkodik vele), fogkefe és fogkrém többnek, mint ahányat rá tudunk szoktatni a fogápolásra, vérző nőknek vatta bőven. A 900 forinton egyik évben téli ruhát lehet venni, a másikban nyárit, s még marad bőven a többi fehérneműre, cipőre, ágynemű pótlására. Ahol tehát a beteg rongyokban jár és elhanyagolt, ott másra használják a pénzt vagy az anyagot.

Soká tartott, amíg ezt megtudtam, megértettem. Tati kis magán-gazdálkodásának könnyű volt véget vetni, a betegek még mindig rongyosan voltak. Aztán jöttem rá: cigányhalra horgászom, a harcsa vígan úszik. Nem a Tatinál tűnik el a sok holmi, hanem – el sem jut az osztályra. Költségvetés ide, költségvetés oda, nem jut el abból az elmeosztályra más, mint egy kis maradék konc. A nagyját elnyeli a belgyógyászat, a sebészet, a nőosztály, egyszerűen a kórház többi része. A „bolondoknak így is jó”, a kórháznak pedig úgy jó, hogy van egy elmeosztálya, amelynek költségvetését a többi osztály felvirágoztatására fordíthatja.

Szégyenkezve kell megvallanom, hogy amikor erre rájöttem, azt

hittem, pusztai specialitás ez. Azóta megtudtam, hogy így van – és még ígybben – az ország minden kórházában, amelynek elmeosztálya van: ez a fejtőstehen. Így van, több mint száz esztendeje. Ezen aztán még jobban felháborodtam, de ez – eddig még – nem sokat segített az ország elmeosztályain. A pusztain segített, de csak kétévi verekedés után – erről hát később.

Konyhásokkal, Tatival, éjszakásokkal végezve a többi ápoló került sorra. Ez már könnyen ment. Káperápét kiűztem az asztalosműhelyből, a cigányt a cipésműhelyből, menjenek a betegek közé. Emma nővért nem kellett űzni. A cigánylány azonnal felmondott, a cipész csak pár hónap múlva, amikor látta, hogy nem terem számára fű. Káperápe első nap azt mondta: „itt egy percig sem maradok”, egy hónap múltán azt mondta: „ezer és egy”, ami annyit jelentett, hogy ezerszer jobb most az élet az osztályon, mint annak előtte volt. Káperápe megtért, jó ápoló lett belőle azóta. A cigány testvérpár helyett új ápolók jöttek. Juli nővér Pestről, „intelligens úrinő”, eleinte nagy nyereségnek látszott. Többet ér nála Ancsura, akit konyhalányból léptettünk elő nővérré, később Káperápe felesége lett. Aztán befutott Beke, a galambszívű díjbirkózó. Tömzsi izomkolosszus, nagy tekintélye van a betegek előtt, pedig a légynek se vét. Roppant ségyelli, hogy ő az intézet mumusa.

Egyelőre teljes a létszám.

Tulajdonképpen úgy megy minden, mint a karikacsapás. A lusták elmentek, a dolgozók itt maradtak. Még nem sokat értenek az egész munkaterápiából, de lassan kezdik elhinni, hogy a Pusztá nem kényszermunkatelep. Csodálkozva látják, hogy a főnökasszonynak 5 perc alatt milyen tekintélye lesz a betegek közt. Ő sem dolgozott soha elmeosztályon, mégis első perctől fogva tudja, hogyan kell bánni a betegekkel. Hogy csinálja? Egyszerűen úgy bánik velük, ahogy minden emberrel bánni kell: jól. Jól és természetesen szeretettel és mégis szigorúan. Nem alkalmaz semmiféle szakmai műfogást, fogalma sincs például arról, hogyan kell egy vizes pakolást csinálni, vagy hogyan kell valakit a hajánál fogva a földre rántani, de csodálatos módon nincs is szükség erre. Már rég elfelejtette, hogy valaha félt Marcona Gyulától. Félni? Miért kellene félni? Eszébe sem jut. A betegek rajongással veszik körül, az ápolók csodálkoznak, s kezdenek tanulni tőle. Minek tagadjam? Én is tanulok tőle.

A betegek pedig hamarosan munkához látnak. Dolgoztak volna eddig is, ha lett volna valami rendszer. A kertész igyekezett rendszert teremteni, de csak a jó munkást tűrte maga körül, a többit elzavarta, nehogy tönkretegyék a művét. Most úgy fogja fel, hogy jó segéderőt kapott a főorvosban, aki majd keze alá hajtja azokat is, akik eddig nem dolgoztak. S valahogy így is van, csak a „hajtás” nem kancsu-kával történik, hanem úgy, hogy együtt megyünk ki mind a munkahelyre, együtt dolgozunk a betegekkel, lelkesítjük, biztatjuk, dicsérjük vagy szidjuk őket, kit mi illet, míg aztán a betegekben kialakul a *sajátunkkal* szemben érzett kötelesség tudata: magukénak tartják a házat, a kertet, a munkát, a maguk földjét művelik önmaguknak, vagyis a közösségnek, az egésznek, amelyhez kezdenek immár hozzátartozni.

Születőben van a „műtársadalom”, valódi anyagból.

*

Ebben az évben rekkenő hőséges nyár volt. Ősszel a betegek azért is kedvet kapnak a munkához, mert már nincs olyan fullasztó meleg. A gazdaságban Bozóki úr irányítja a paprikaszüretet, Szent János a legszorgalmasabb segédje. (Furcsán jártam ezzel a Bozóki úrral: első nap azt hittem, hogy ő a kertész. Oly értelmesen viselkedett és oly magabiztosan irányította a munkát, hogy udvariasan kertész kartársnak szólítottam; zavartan világosított fel: ápolt vagyok, kéremszépen...) A nők közül Masétás Rozi a legszorgalmasabb, egy teljesen zavart skizofrén. Vele csak az epilepsziás Lúdtalpu Erzi veszi fel a versenyt. Hasonló hatalmas lúdtalpat még nem láttam: gömbfelületen gördül, de ez nem akadályozza buzgó munkájában. Ám amint az epilepsziásokkal lenni szokott: ha valamiért dühbe gurul, nem lehet gátat vetni átkozódásának. Fél óra múlva nyájasan mosolyog, ölelget és örök hűséget esküszik. Marcona Gyula a kedvese, az öreg késsel, a kardos menyecske mellett inkább Nyámnyila Gyulának lehetne hívni. Munka helyett is inkább csak nyafog.

A műszaki munkálatokat Tulajdonos Józsi bácsi irányítja. 70-en túl van az öreg, de hallatlan szorgalmának nem ártott az idő. Csak nem szabad megbántani abban a hitében, hogy az egész telep, kórházastul, az övé. Meszel, gipszel, falat húz, tataroz egész nap. És pipázik. A paralitikus Misa bá sem veszi ki szájából a pipát, csak

étkezés alatt, meg utána, amikor kiáll a kapuba, és tíz percen át szidja az ebédet. Papos hangon, mintha imádságot recitálna, de alapos káromkodásokkal megtűzdelve. Aztán vissza a pipát, szótlantul dolgozik egész nap.

Vesztünkre a sertésólakat megtöltötték 80 disznóval, ami még-hozzá nem is a miénk. Iszonyú bűz, sár, bolhavész. Dadogó Béla a legfőbb gondozójuk, meg Fülöp Béla. Értelmi fogyatékos mind a kettő. Egész nap főzik a gyanús színű és állagú kotyvalékot, amitől a malacoknak 126 kilóra kellene fölhízni – nehezen fog sikerülni. Két sovány gebénk mellett ganéjszagú, fiatal legény kocscsikodik, nem tartozik a betegeink közé, bár értelmi fogyatékosaink közt okosabbak akadnak nála. Csakhogy a betegállományban levő kondások kedvesek, helyesek, még sertésszagúan is van bennük valami megnyerő, ezzel szemben a „normális” kocsis pökhendi és áskálódó. És a kondások minden este tetőtől talpig lemosdanak, míg a kocsis víziszonyban szenved. Szerencsére hamarosan megszabadulunk tőle.

A nagy vagányok közül most csak Sunyi Tibi van itt, valódi Lombroso-figura. Bivalyerejével a teli zsákokat könnyen cipeli – ha akarja, de ritkán akarja. Hogy bandája szétszéledt, valamivel kisebb a hangja, de azért ribillió nélkül nem hagy elmúlni napot. A vagánypalántákat igyekszik büvkörébe vonni és a maga képére formálni.

A varroda lelke Csipke Rózsika. Szelíden csodálkozó arccal dolgozik egész nap. Azon csodálkozik, hogy mit keres ő itt, s hogy került ide? Régebben Budapesten szolgált, megzavarta a nagyváros, egyszer csak félni kezdett, ok nélkül szorongott, emésztette magát – másra nem emlékszik. Kórrajzából tudjuk meg, hogy Lipótmezőn villannyal kezelték, aztán kihozták a Pusztába. Itt ébredt fel Csipke-rózsika-álmából, most jól érzi magát, szívesen dolgozik a varrodában – de talán mégis otthon volna a helye? Négy testvéréről kellene gondoskodnia.

Ő az első, aki gyógyultan hagyja el a Pusztát.

A cipésműhelyben Hacuka bácsi javítja a bakancsokat. Idült alkoholizmusban szenved, csöndesen hülyül a hajdani szeszfogyasztás következtében. A kovácműhelyben Szelei bácsi nem tűr meg beteget, mert vagy jobban dolgoznak nála, és akkor féltékeny rájuk, vagy rosszabbul dolgoznak, akkor pedig csak bajnak vannak. Egyedül Cub Jóskát, az örökké hallucináló lengyelt tartja maga mellett

inasként. A lengyel intézi a ház minden villanszerelési munkáját, hallucinálás közben, de szakszerűen. Az asztalosműhely üresen áll, illetve két kőműves lakik benne, akik a kastély renoválásának apró hiányait pótolják. Háromheti munka volna, de a két ellenőrizetlen kőműves már fél éve itt lebzsel. Idejük zömét pingpongozással töltik, meg udvarlással. A szakácsnőnek udvaroltak, és a szobájukban (vagyis az asztalosműhelyben) fölállított asztalon pingpongoznak; most, hogy a szakácsnő elmegy és a pingpongoasztalt fölvittem a betegek társalgójába, igazán semmi értelme tovább itt maradniuk. El is tűnnek egy hét alatt.

Az újítást – hogy tudniillik a pingpongot a betegek használják – mindenki fejcsóváló csodálkozással veszi tudomásul. Micsoda ötletei vannak a főnöknek! S még jobban csodálkoznak, mikor szétzavarom a pingpongozó ápolókat: ne egymással játsszanak, hanem a betegekkel.

A betegek közül többen nagyon örülnek az újításnak. Kitűnő pingpongozókat fedeztünk fel köztük, aztán valami ennél is fontosabbat: azt, hogy akik nem kitűnő pingpongozók, hanem magukba süppedő skizofrének vagy idéetlen értelmi fogyatékosok, azoknak is milyen jót tesz ez a mozgékony és játékos sport.

Az őszi színekben pompázó parkot nemigen élvezzi senki. Csak Kofa Olga néni gyűjti a gesztenyét és Pipitér Mária a „mírges” füvet. Érdekes két figura. Olga néni libáskofa lehetett valaha. „Édes szép naccsága – mondja kérdezetlenül –, beköltözhetnek nyugodtan a sashalmi házamba. Teljesen ki van tisztítva, nincs benne poloska. Megférnek ott a 9 gyerekével. Menjen el ebből a traccsházból!” Egy hisztero-epilepsziás férfit kinevezett férjének: „Ó, ez a kövér ember! Már 46 gyereket csinált nekem. Mitévő legyek azzal a sok poronty-tal? Azelőtt még csak beraktam őket a Ligába...”

Reggeltől estig folyik a szó Olga néniből. Rendszerint a sashalmi házáról, amit szívesen hajlandó eladni nekünk potom hétezer pengőért, igaz, hogy a Gruberné benne lakik a tífuszos gyerekeivel... Ismeretlen nevek és események bukkannak elő az emlékezetéből, amint kuszán vegyíti a tegnapot a mával, a valóságot a képzelettel. „Badar eszmetársítás” – mondják erre az orvosok. Valóban az, de a badarság mögött meghúzódik valami titkos összefüggés, kibogozhatatlanul.

Nem kevésbé badar Pipitér Mária. Aranyos méregkeverőnő, mintha Arany balladáiból felejtődött volna itt. A kert bokraiban régi fejedelmek sírját tiszteli, a kút betonkáváját telehordja virággal. Nap-hosszat szedi a mezők füveit és a park vadvirágját: gyűjti a gyógyteát és a mérgeket. Tömérdek a dolga, mert ezenkívül a bűnjeleket is gyűjti: összekapar minden csontot a kertben, ezek a „mírgezés” jelei. Általában mindenkit vagy megmírgeztek már, vagy ezután kellene megmírgezni. Engem főbíró úrnak tart, a főnökasszonyt főbíróné asszonynak nevezi.

– Ezt a kis teát adja be nekik, főbíróné asszony, ebből főzzön nekik, mert széthordják magának mindenét. 27-féle míreg van benne, biztosan halálos. – Suttogva mondja ezt és sietve, mert sok a dolga: pipitért kell szednie, meg kakukkfüvet, katángot, s a jó ég tudja, miféle füveket. Mérgeit rendezgeti, szortírozza, ágya és éjjeliszekrénye tömve a sok gazzal. Néha nem hajlandó enni, hiszen az ő étele is meg van mérgezve, vagy nem akar kikelni az ágyból; ha pokrócához érnek, éktelenül kiabál: Hozzá ne nyúljon, én ezt a pápától kaptam! – De szobatársaival kedves, a tehetetleneket gondozza, eteti, pisilni viszi, bepiszkolt ingüket titkon kimossa. Kedvesebb méregkeverőnőt még nem láttam. Összeszed minden lerágott csontot, és sejtelmesen súgja a fülembe: A sógorom elásott csecsemőjének a hullája, főbíró úr!... Iszonyatos ribilliót csap, amikor az ápolók kihajigálják az ágyában összehalmozott szemetet.

Kár, hogy a betegek közül olyan kevesen veszik észre, milyen szép most a park. A tulipánfa sárgája kivilágít a barna tölgyek és zöld fenyők közül; a különleges rőt cserjék latin nevét nem tudom megjegyezni, bár a kertész többször elismételte, de méltányolom őszi pompájukat. Enyhén vacogva állok szobám ablakában, s a rács közt kibámulva gyönyörködöm a lombok őszi színjátékában. Meg lehet szokni a rácsot is – ha ilyen szép táj bontakozik ki mögötte, s ha az ember tudja, hogy a rács nem választja el a tájtól, és hogy nem a rács választja el a világtól.

Hanem amikor megered az őszi eső, egyszerre kiderül, hogy a téltre nem gondolt senki. Illetve gondoltunk rá, de már későn. A műhelyeket fűteni kéne – no, ezt még kiharcoljuk, valahogy nagy füstösen. De mit dolgozzanak a műhelyben? Kukoricaháncsot kellett volna beszerezni lábtörlőfonáshoz, fűzfavesszőt kosárfonáshoz,

cirkot seprűkötéshez. A gondnok a füle tövét vakarja: bizony így ősz idején nehéz ilyesmit kapni. Nem is kapunk, egy szálát sem. Csak egy év múlva értem meg, miért nem: a műhelyeket úgy tekintik a Kórházban, mint a gazdaság káros konkurensait, és „nincs anyag” vagy ehhez hasonló ürüggyel lehetőleg meggátolják a munkáját.

A betegek ebből csak annyit vesznek észre, hogy mire a hideg beáll, nincs mit dolgozni. A kertben ugyan mindig akad munka, de ahhoz téli ruha kellene, ami szintén nincs, csupán annyi, amennyi a „szenvedélyes dolgozók” felruházásához elegendő. Reszketeg Szent János, Masétás Rozi, Lúdtalpú Erzsi, Festő Ágoston, Mesebeli János vagy az örökké pipáló Misa bá és Tulajdonos bácsi semmiféle módszerrel nem téríthető el a szorgalmas munkától. De mit csináljanak a többiek?

Borsót válogatnak vagy nem csinálnak semmit.

Restellen leírni ezt a borsóválogatást. Kidöntünk az asztalra egy zsák borsót, ebből kell kiszórni a szemetet és elkülöníteni a zöldet a sárgától. Ha elkészülnek, az ápoló titkon összekeveri a zöldet a sárgával, sőt egy marék szemetet is szór közé, hogy legyen mit csinálni.

Olcsó munkaterápia, a termelékenység nagyobb dicsőségére.

Nem titkolom, nincs ínyemre ez a munka. Lakatosműhelyt, varrodát, asztalosműhelyt, cipészetet ígért Zavar Pali, és még sok egyebet. A műhelyek meg is vannak, éppen csak az anyag s a fölszerelés hiányzik. És a műhelyvezető Szelei bácsi sehogy sem akarja megérteni, minek engedünk be olyan beteget a műhelybe, aki elfuserálja azt a kevés anyagot is, amit nagy nehezen kapunk.

A betegeknek sem volt ínyére a borsóválogatás. Ekkor kezdtem megérteni, ami később oly világossá vált; a munkaterápia lényege nem az, hogy a beteg bármiféle munkával el legyen foglalva, hanem az, hogy termelőmunkát végezzen.

S ma, amikor több év távlatából nézek vissza erre a rossz emlékü borsóválogatásra, amikor asztalos- és lakatosműhelyünkben 6-8 beteg komoly bútorokat készít, és épp most fejezték be az esztergapadot, amit önállóan készítettek (Szelei bácsit a közelébe se engedték), amikor magunk termelte fűzfavesszőből fonjuk a kosarakat és kukoricaháncsból a lábtörlőket, amikor bognárműhelyünk jobb kerekeket csinál, mint a városi kisipari termelőszövetkezet, és varrodánkban

szebbnél szebb kézimunkák készülnek, egyszóval amikor már kezd hasonlítani a műhelyünk ahhoz, aminek lennie kellene – most értem meg, hogy a könnyű borsóválogatás robot volt, a nehéz bútorkészítés és kovácsolás és földművelés ezzel szemben gyógyító munkaterápia, egyszerűen azért, mert a termelés és alkotás örömevel jár.

*

Még az első ősön történt, esős kora decemberi napon, hogy húsz jól dolgozó és eléggé rendezett lelkületű ápolunkat kiadtuk egy állami gazdaságba.

Az elmegyógyintézetek túrhetetlen túlsúlyosságának leküzdésére ekkoriban alakultak az állami gazdaságok betegkolóniái. Az állami gazdaságok szívesen fogadták a jól dolgozó betegeket, de csak nyárra, amikor nagyon kell a munkás kéz. Az egészségügyi minisztérium (alighanem Zavar Pali) kivívta, hogy tartsák ott őket télen is, viszonzásul az egészségügy ad ápolót a betegek mellé, gondoskodik ruháról, felszerelésről, alkalmatlanok cseréjéről. Munka – mint kiderült – akad télen is, ha más nem: amit ősszel elhanyagoltak.

Így történt, hogy az első ősön kiválogattunk a legjobban dolgozók közül tíz férfit és tíz nőt, s útba indítottuk őket Fagyospuszta felé. Nehéz lelkiismeret-furdalás nélkül visszagondolni arra, mint hordtam össze hetet-havat a távozók biztatására. Ígértem jó lakást, tisztas bánásmódot, kitűnő ételmezést, s mindennekfelett magas fizetséget. Úgy ígértem, ahogy Zavar Pali. De jó lélekkel ígértem, dehogyan sejtettem, hogy nem igaz, amit mondok. A betegek bizakodva indultak.

Iszonyú bőség közepette bocsátottuk útra a csoportot. „Szemem nem maradt szárazon” – mondhatnám költőien, s ebben csak az a különös, hogy a könnyes szemek tulajdonosai közt nem egy mord lelkű skizofrénias akadt, akik tudvalevően a közönyösség megtestesítői. Hogy Fülöp Béla, a kondás, úgy bömbölt, mint egy gyerek, az természetes. Hüppögve borult a vállamra, s szólni sem tudott, de azért kötéllel sem lehetett volna visszatartani: dolgozott benne az epileptoid kalandvágy. A főnökasszony is kisírt szemmel sopánkodott egész este: istenem, hogy leszünk meg nélkülük? Még Radárt is sajnáltuk, a torzonborz népfölkelőt, aki ez alkalommal lázító beszéd helyett rezgő hangú búcsúszónoklatot tartott a betegek nevében;

befejezéstelenségbe torkolló mondataitól mindenki mélyen meg volt hatva, kiváltképp ő maga.

Káperapé vezette a menetet. Két nap múlva leforrázva tért haza. A vonaton nem volt semmi baj, ellenben az állomáson senki sem várt rájuk. Kerítettek egy vontatót, úgy indultak a tanya felé. Iszonyatosan zuhogott az eső, hamar rájuk borult a decemberi este. A traktor elakadt a sárban, nagy nehezen kiásták. Az elhagyatott tanya két fűtetlen szobájában tetveken kívül ott találták az ápoló házaspárt, akik nem gondoskodtak semmiről. Vacsora nincs, mosakodni az esővízben lehet, de mosdótál nélkül, szappan és törülköző nélkül, a földes padlóra tett szalmazsákon 2 pokróc, egyéb semmi. Két kormos petróleumlámpa pislákoló fénye világítja meg a kastélyhoz szokott betegek bizonytalan jövőjét.

Szökve jött haza Káperapé, mert a betegek közül senki sem akart ott maradni. Nem is maradt.

Ha csak ennyi baj lett volna, talán kiheverik. Végre is az eső nem esik örökké, fűtőanyagot lehet „szerezni”, az élelmezés kihordását majdcsak megszervezik, ami pedig a kastély és tanya közti különbséget illeti: betegeink azelőtt sem éltek kastélyban. De hamar kiderült, hogy más baj is van. A munkahelyig 4-5 kilométert kell gyalogolni a cuppogós sárban. Elfáradnak, mire odaérnek. Ha délben kiviszik az ebédet, jéghideg. De többnyire nem viszik ki, étlen dolgoznak alkonyatig. Hogy mennyi a fizetésük, senki sem tudja, s most már nem is fogják megtudni soha, mert az ápoló elsikkasztotta az egész jövedelmüket. (Később följelentettem ezért, de eredménytelenül: a nyári amnesztia menedéket adott a sikkasztónak.)

A betegek legértelmesebbje – Bozóki úr, akit első napon kertésznek néztem – nemsokára levelet írt a Pusstába, barátnőjének:

„Kedves Mariska! Ne haragudj, hogy ilyen rondán írok, az ágyamra görnyedve, leguggolva és összegémberevedve, mert nincs asztal, nincs szék vagy pad, amire ülhetnék.

Ronda, utálatos hely ez, a lovak istállója különb. Piszkos szalmazsákon 1 lepedővel (piszkos az is, mert nincs aki mossa), 2 pokróccal felszerelt odú. A kút 250 méterre van, a WC 120 méterre. Egy lavór van és egy vízeskanna, amelyben »ívó« víz van, de mindenki belemeríti a piszkos lábósát. Ha a tetűk 1-2 héten belül megesznek,

nem csodálkozom. De csodálkozom, hogy a főorvosunkat ennyire félre lehetett vezetni! Ide soha egy embert ne adjon! Amint lesz egy öltönyöm és két ingem, már itt se vagyok. Az a finom koszt, amit a Pusztán mondtak a főorvoséknak, csak a Holdban van.

Kb. 180 holdon a cukorrépa még benne a földben, 240 holdon a kukorica töretlenül száron s a kányák eszik. (December!)

Az epilepsziások folyton rosszul vannak. Radár és Fülöp Béla különösen, Béla összevissza futkosott, és fejjel az ablaknak ment, mint az ámokfutó, az ápoló megijedt, és Lipótmezőre táviratozott, holnap elviszik.

Mi pusztaiak összetartunk. Mint a testvérek, úgy élünk. Szeretjük egymást, egytestvérek vagyunk, nagyon sokszor gondolunk rátok...”

Néhány hónap alatt széthullott a testvéri tábor. Nem az összetartásban volt a hiba. De az ápoló házaspár pofonjai, a pénztelenség és a tetvek megtették hatásukat. Csak a szellemileg teljesen eltompult és közömbössé sivárodott skizofrének közt akadt néhány, akinek minden mindegy volt – vagy legalábbis úgy tesznek, mintha minden mindegy volna nekik. A többiek fellázadtak. Bozóki úr rövidesen önállósította magát. Balkovics Pista, egy piszokban született gyengeelméjű ott maradt kocsisnak, őt nem zavarják a tetvek. Három epilepsziást beszállítottak Lipótmezőre sűrű rohamaik miatt – nálunk rohammentesek voltak. Bieder Anna, a szemüveges vénkisasszony, aki olyan, mintha púpos volna, pedig nincs is púpja, felszökött Pestre, és jelentkezett az angyalföldi elmeosztályon, ma is ott van. Polgárné is Pestre szökött, egy rokonához, Dadogó Béla vissza Lipótmezőre, pedig milyen kitűnő sertésápoló volt. Egyelőre köszöni szépen, de nem kér a vidéki életből.

A többiek elszánt szabotázsba kezdtek. Addig dacoltak az ápolói pofonokkal, míg vonatra pakolták őket, és visszaküldték a Pusztára, mint „hasznavehetetlent”. Azóta is szorgalmasan dolgozik valamennyi.

Így omlott össze a fagyospusztai kolónia. A tetűtanya, ahogyan a betegek nevezték.